

30-SON, 2024/2025

SAIGA NEWS

Hatto qishda ham sayg'oqlar, O'zbekistonning Vozrojdeniya orolidagi mana bu yosh urg'ochi kabi, suv ichishdan bosh tortmaydi. Orolqum milliy bog'i fotoqopqonlarida olingan surati

Sayg'oqni saqlash Alyansi byulleteni

Ekologiya va sayg'oq muhofazasi masalalari bo'yicha axborot almashish uchun 6 ta tilda nashr qilinadi

Qo'shimcha ko'mak:

MAXSUS MAVZU

Vera Voronova va Diana Bidauletova: Qozog'istonning «Altin Dala» tashabbusi Qozog'istonda sayg'oq populyatsiyasini tiklagani uchun Earthshot mukofotiga sazovor bo'ldi..... 3

YANGILIKLAR**Xalqaro**

Diogo Verissimo va Emi Xinsli: CMS COP14 kundaliklari: Sayg'oqni saqlash uchun xalqaro aloqalarni mustahkamlash 5

Zebo Isakova: WCN Fall EXPO 2024: Global chaqiriqlarga yangicha qarash 7

Sayg'oq kuni 2024..... 9

Qozog'iston

Steffen Tsuter: Qozog'istonda sayg'oq populyatsiyasi o'sishda davom etmoqda 17

Mo'g'uliston

Buyana Chimedorj: Mo'g'ul sayg'oqlarining soni 15 540 boshga yetdi.

Yosh sayg'oq himoyachilari hayotidan bir kun. GG-6 tashabbusi omma e'tiborini ko'proq tortmoqda. Ekoklublardagi maktab o'quvchilarining mo'g'ul sayg'oqlarini saqlashdagi faol ishtiroki 19

Rossiya

Anna Lushchekina va Tatyana Karimova: Rossiya Federatsiyasining Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasida sayg'oq populyatsiyasining hozirgi holati 23

MAQOLALAR

Rojnov V. V. va boshqalar: Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasida fazoviy ekologiya kontekstida bo'rilar va sayg'oqlar o'rtasidagi trofik munosabatlar 25

Kalyujnaya I. Yu. va boshqalar: 2018-2024 yillardagi monitoring natijalariga ko'ra, Elton ko'li biosfera rezervati va Volgograd Trans-Volga o'lkasiga (Rossiya) tutash hududlarida sayg'oq populyatsiyasining hozirgi holati 28

YANGI NASHRLAR JAMLANMASI 33

SAYG'OQNI QUTQARISH – ULARNING HAYOTI MAZMUNI:

Aygul Fozilova, O'zbekiston 34

BIZNING YO'QOTGANLARIMIZ: Yuriy Grachev, Qozog'iston 36

Tahririyat hayati

Buyuk Britaniya:

• Prof. E. J. Milner-Gulland [**muharrir-maslahatchi**], Oksford universiteti ej.milner-gulland@zoo.ox.ac.uk

• D. Mallon [**taqrizchi**], MSOPning antilopalar bo'yicha mutaxassislar guruhi d.mallon@zoo.co.uk

Qozog'iston:

• M. Chirikova, Zoologiya instituti, MNVO RK m.chirikova@mail.ru

• A. Krivosheeva, QBSA alyona.krivosheyeva@acbk.kz

Xitoy:

• Guyxon Chjan, Kuylong ta'lim o'quv markazi guihongzhang@foxmail.com

Mo'g'uliston:

• B. Buveybatar, WCS Mo'g'uliston buuveibaatar@wcs.org

• B. Chimeddorj, WWF Mo'g'uliston chimeddorj@wwf.mn

Rossiya:

• A. Lushchekina, Rossiya Fanlar Akademiyasi Ekologiya va evolyutsiya muammolari instituti saigak@hotmail.com

• Prof. Yu. Arilov, Qalmoq davlat universiteti kalmisaiga@mail.ru

O'zbekiston:

• Ye. Bikova [**bosh muharrir**], O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Zoologiya instituti ebykova67@mail.ru

• A. YYesipov, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Zoologiya instituti Yesipov411@gmail.com

D. Adilova dizayni 4dinaa@gmail.com

Sizni oltita tildan istalgan bittasida materiallarni yuborishga taklif qilamiz. Iltimos, ularni ebykova67@mail.ru manziliga yoki muharrirlardan biriga yuboring. Byulleten yiliga ikki marta nashr etiladi. Mualliflar uchun ingliz va rus tilidagi qoidalarni quyidagi manzilda topishingiz mumkin saigaresourcecentre.com/index.php/content/saiga-news-magazine yoki so'rovga asosan muharrirlardan olish mumkin. Agar sizda savollar paydo bo'lsa, iltimos, Saiga Newsning davlatimizdagi muharriri yoki bosh muharrir – Yelena Bikova (ebykova67@mail.ru) bilan bog'laning.

Ushbu nashr onlayn shaklida saigaresourcecentre.com/index.php/content/saiga-news-magazine saytida yoki muharrirlardan so'rovga asosan ingliz, qozoq, xitoy, mo'g'ul, rus va o'zbek tillaridagi pdf fayl yoki bosma nusxada olish mumkin.

VERA VORONOVA¹, DIANA BAYDAULETOVA¹

Qozog‘istonning «Altin Dala» tashabbusi Qozog‘istonda sayg‘oq populyatsiyasini tiklagani uchun Earthshot mukofotiga sazovor bo‘ldi

Qozog‘istonning Oltin Dala tabiatni muhofaza qilish tashabbusi Qozog‘istonning cho‘l ekotizimlarini saqlab qolish, xususan, sayg‘oq populyatsiyasini tiklash va cho‘l zonasida alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tarmog‘ini 52000 dan 52000 m.gacha kengaytirishdagi ulkan yutuqlari uchun Tabiatni muhofaza qilish va qayta tiklash nominatsiyasida nufuzli xalqaro Earthshot Prize 2024 mukofotiga sazovor bo‘ldi.

«Altin Dala» 2005 yilda Qozog‘iston Respublikasi Ekologiya va tabiiy resurslar vazirligi, Qozog‘iston bioxilma-xilligini saqlash assotsiatsiyasi (QBSA), xalqaro Fauna va flora tashkiloti (FFI), Frankfurt zoologiya jamiyati (FZS) va Qushlarni himoya qilish Qirollik jamiyati (RSPB) o‘rtasida uzoq muddatli hamkorlik sifatida tashkil etilgan. Tashabbusni shakllantirishdan maqsad sayg‘oq populyatsiyasini tiklash va qozoq cho‘llarining yaxlitligini saqlab qolish uchun sa'y-harakatlarni birlashtirish edi.

2020-yilda shahzoda Uilyam va ser Devid Attenboro tomonidan asos solingan Earthshot mukofoti sayyoramizni tiklashga yordam beruvchi innovatsiyalar uchun beriladigan nufuzli mukofotdir. Earthshot mukofoti beshta asosiy yo‘nalish: tabiatni muhofaza qilish va tiklash, toza havo, okeanlarni tiklash, chiqindilarsiz dunyo yaratish va iqlim o‘zgarishi bo‘yicha favqulodda global muammolarni hal qilishga qaratilgan.

Vera Voronova, QBSA ijrochi direktori, The Earthshot Prize mukofoti bilan. Earthshot mukofoti fotosurati

Tashabbus boshlanganidan buyon xalqaro hamkorlar taxminan 9,5 million AQSH dollari miqdorida mablag‘ to‘pladi. Bu mablag‘lar davlat byudjetidan moliyalashtiriladigan tadbirlarni kuchaytirish va to‘ldirishga yo‘naltirildi. Uzoq muddatli yondashuv tufayli quyidagi muhim tadbirlar amalga oshirildi:

- Sayg‘oqlarni sun‘iy yo‘ldosh uzatgichlari bilan jihozlangan bo‘yinbog‘lar taqish maqsadida ovlash usuli ishlab chiqildi. 2009-yildan buyon 217 ta sayg‘oq belgilandi. Hayvonlarning migratsiyasi doimiy ravishda nazorat qilinadi va yilning turli fasllarida ularning to‘planish joylari aniqlandi. Tavsiyalar chiziqli infratuzilmani qurish va muhofaza qilinadigan hududlarni yaratishni rejalashtirishda qo‘llaniladi.
- Qulonlarni reintroduksiya qilish dasturini amalga oshirish doirasida 37 bosh hayvon Markaziy Qozog‘istonga tashib o‘tkazildi. «Altin dala» qo‘riqxonasi hududida yovvoyi tuyoqli hayvonlarni reintroduksiya qilish va ilmiy ishlarni olib borish bo‘yicha loyihalarni amalga oshirish uchun umumiy maydoni qariyb 100 gektar bo‘lgan qo‘riqxonalar va barcha infratuzilmaga ega markaz tashkil etildi.
- Prjevalskiy otini noyob va yo‘qolib ketish xavfi ostida turgan turlar ro‘yxatiga kiritish uchun Qonunga o‘zgartirishlar kiritish bo‘yicha taklif va, keyinchalik, biologik asoslar tayyorlandi, bu esa Qozog‘istonda ushbu turni qayta tiklash dasturini ishga tushirish imkonini berdi. 2024-yil iyun oyida Praga hayvonot bog‘i bilan hamkorlikda otlarning birinchi guruhi Qozog‘istonga muvaffaqiyatli olib kelindi.
- Qozog‘iston Respublikasi chegara va bojxona xizmatlari bilan birgalikda sayg‘oq shoxlari va yovvoyi hayvonlarning boshqa hosilalari hidini aniqlashga o‘rgatilgan xizmat qidiruv itlarini tayyorlash dasturi amalga

oshirilmoqda. Yovvoyi hayvonlar va ularning qismlarini qonunga xilof ravishda olib o'tishning oldini olish holatlari itlar ishtirokida muvaffaqiyatli kechmoqda.

- Har yili huquq-tartibot idoralari uchun CITES normalarini qo'llash bo'yicha o'qitishga oid tadbirlar o'tkaziladi. Ikkita qo'llanma tayyorlandi.
- Qozog'iston Respublikasi Chegara xizmati va «Oxotzoooprom» DUK ko'magida Qozog'istonning O'zbekiston bilan janubiy chegarasini o'rganish ishlari olib borildi va natijada sayg'oqlarning to'siqsiz ko'chishi uchun imkoniyatlar yaratish maqsadida bir qator hududlarda chegara to'siqlari modernizatsiya qilindi.
- Sayg'oqlar yashaydigan hududlardagi qishloq maktablarida har yili o'quv tadbirlari o'tkaziladi. Rus va qozoq tillarida sayg'oqlar va boshqa cho'l hayvonlari haqida to'rtta bosma o'quv nashrlari chop etildi.

Kompleks yondashuv, davlat inspektorlari tomonidan tabiatni muhofaza qilish chora-tadbirlarini kuchaytirish va muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tarmog'ini kengaytirish natijasida sayg'oq populyatsiyasini tiklashda sezilarli natijalarga erishildi – 2,8 million boshga yetkazildi (2024 yil bahorgi ro'yxatga olish natijalari).

«Earthshot Prize mukofotini qo'lga kiritish biz uchun nafaqat katta sharaf, balki bu tabiatni muhofaza qilish borasidagi hamkorlik bizni qanchalik kuchliroq qilayotganidan ham dalolat beradi. Sayg'oq populyatsiyasini tiklash Qozog'iston va xorijdagi hukumat, ilmiy va jamoat tashkilotlarining birgalikdagi sa'y-harakatlari natijasidir. Bizning jamoamiz shunday muvaffaqiyatli va uzoq muddatli hamkorlikning bir qismi ekanligidan faxrlanadi», – dedi QBSA ijrochi direktori Vera Voronova.

Shahzoda Uilyam, The Earthshot Prize mukofotining ishonchli vakili, 2024 yil g'oliblari bilan. Surat: Kris Jekson, Getty Images

«Altin Dala» sayg'oqdan tashqari qulan, Prjevalskiy oti, cho'l burguti, targ'og'i va boshqa turlarni saqlab qolish bo'yicha ham faol ish olib bormoqda.

ilg'or yetakchilaridan biri sifatida tan olingan edi.

¹ Qozog'iston bioxilma-xilligini saqlash assotsiatsiyasi (QBSA), diana.baidauletova@acbk.kz

Avvalroq, 2022-yilda BMTning ekotizimlarni tiklash bo'yicha o'n yillik dasturida «Altin Dala» tashabbusi boshqa o'nta tashabbus qatori dunyoda ekotizimlarni tiklashning

Sun'iy yo'ldoshga ulangan bo'yinbog'larni o'rnatish uchun sayg'oqlar ovi. Surat: Abduaziz Madyarov

DIOGO VERISSIMO¹, EMI XINSLI¹

CMS COP14 kundaliklari: Sayg'oqni saqlash bo'yicha xalqaro aloqalarni mustahkamlash

2024-yil fevral oyida O'zbekistonning tarixiy Samarqand shahrida bo'lib o'tgan Yovvoyi hayvonlarning ko'chib yuruvchi turlarini saqlash bo'yicha konvensiya (CMS) a'zolarining 14-konferentsiyasida (COP14) ishtirok etish baxtiga muvassar bo'ldik. Tadbir sayg'oq kabi ko'chib yuruvchi turlarni saqlashga intilishi bilan birlashgan turli manfaatdor tomonlarning vakillarini, jumladan tabiatni muhofaza qiluvchi va davlat idoralari, olimlarni jamladi.

14-COP davomida biz sayg'oqni saqlash masalalariga, jumladan, sayg'oq shoxi savdosining barqarorligini ta'minlashga bag'ishlangan bir nechta seminar va tadbirlarda qatnashdik. «Qozog'iston va O'zbekistonda sayg'oqni tabiiy yashash joylarida ilmiy asoslangan holda saqlashni boshqarish bo'yicha mahalliy salohiyatni kuchaytirish» loyihasi doirasida tashkil etilgan ana shunday seminarlardan biri Oksford universiteti, fauna va flora, Qozog'iston bioxilma-xilligini saqlash assotsiatsiyasi (QBSA), Sayg'oqni saqlash bo'yicha milliy alyans (SCA) va O'zbekiston universitetining akademik institutlari vakillarini jamladi. Muhokamalarda asosiy e'tibor dalillarga asoslangan tabiatni muhofaza qilish bo'yicha sa'y-harakatlarga rahbarlik qilish uchun mahalliy tajribani

o'shish, Qozog'iston va O'zbekistonda sayg'oq populyatsiyasini brakonerlik, savdo va barqaror boshqarish strategiyasi kabi muammolarni hal qilishga qaratildi. Biz tadqiqot natijalari bilan bo'lishish, bilimlardagi kamchiliklarni aniqlash va hamkasblarimiz bilan mintaqadagi tabiatni muhofaza qilish tashabbuslarini ilgari surishda yordam beradigan ustuvor tadqiqot yo'nalishlarini muhokama qilish imkoniga ega bo'ldik. Toshkent va Nukus sotsiologlari bilan uchrashish va sayg'oqning noqonuniy ovi hamda savdosi ortidagi murakkab sabablar va motivlarni o'rganish bo'yicha qo'shma loyiha imkoniyatlarini muhokama qilish, ayniqsa, yoqimli bo'ldi. Turli tajriba va istiqbollarni birlashtirib, biz sayg'oqni saqlash bilan bog'liq muammolarni

yaxshiroq tushunishga va noqonuniy harakatlarga qarshi yanada samaraliroq kurashishga umid qilamiz.

Tadbirning yana bir e'tiborli jihati jinoiy faoliyatni batafsil tavsiflash orqali tahlil qiluvchi sotsiologiyada qo'llaniladigan jinoyat stsenariysi muhokamasi bo'ldi. Jinoyatlarni individual bosqichlarga bo'lish orqali jinoyat stsenariysi jinoyatni rejalashtirish va amalga oshirishni tushunishga yordam beradi. Ushbu yondashuv, ayniqsa, yovvoyi tabiatning noqonuniy savdosini hozirgi tushunishimiz va qisqartirish uchun dolzarbdir, chunki u tabiatni muhofaza qilish choralari qo'llash uchun muhim bo'lgan jinoiy zanjirdagi holatlar va zaifliklarni aniqlashga yordam beradi. Biz ushbu innovatsion yondashuv yovvoyi tabiatga oid jinoyatlarini o'rganish va unga qarshi kurashish uchun katta imkoniyatlarga ega, deb hisoblaymiz va biz ushbu yangi yo'nalishning boshlanishida turganimizdan mamnunmiz.

Biz ishtirok etgan yana bir muhim tadbir sayg'oq shoxlari zaxirasini boshqarishning qonuniy va noqonuniy savdoga ta'sirini muhokama qilishga bag'ishlangan seminar bo'ldi. AQSh Baliq va yovvoyi tabiat xizmati (USFWS) tomonidan qo'llab-quvvatlangan sa'y-harakatlar sayg'oq shoxi zaxiralarini o'rganish bo'yicha loyihani boshlash uchun mo'ljallangan edi. Hamkasblar ushbu va boshqa turdagi shoxlar bilan ishlash tajribasiga asoslangan qimmatli fikrlarni taqdim etdilar. Ular shox zaxirasini boshqarish dinamikasini tushunish muhimligini va bu qonuniy hamda noqonuniy savdoga qanday ta'sir qilishi mumkinligini muhokama qildilar. Seminar, shuningdek, noqonuniy sayg'oq shoxlari savdosining turli jihatlar ustida ishlayotgan tadqiqotchilar o'rtasida aloqa o'rnatish imkoniyatini berdi, bu NNT va ilmiy-akademik doiralar o'rtasida hamkorlikning yangi qirralarini ochib berdi. Biz seminardan sayg'oq shoxlari zaxirasini boshqarish bilan bog'liq muammolar va imkoniyatlari haqida,

Samarqandda SOR-14 ochilish marosimi, 2024 yil 12 fevral.
Olya Yesipova surati

Jinoyat stsenariylarini tavsiflash va sayg'oq shoxlari zaxirasini boshqarish bo'yicha seminarlar ishtirokchilari. Aleksandr Yesipov surati

xususan, Qozog'istonda 2023 yilda qonuniy sayg'oq ovini ochish bo'yicha muhokamar kontekstida, aniqroq tushuncha bilan chiqdik.

Konferentsiya davomida biz Species Catalyst dasturi doirasida loyihalar portfelini boshqaradigan USFWS xodimlari bilan muloqotni davom ettirdik. Hozirda ular Singapur va Yaponiyada sayg'oq shoxlari savdosi bo'yicha tadqiqotimizni moliyalashtirmoqda va Gvianadan AQShga sayroqi qushlar savdosi bo'yicha kelajakdagi tadqiqotlarni moliyalashtirishi mumkin. Ushbu o'zaro muloqotlar yovvoyi tabiatning noqonuniy yoki barqaror

bo'lmagan savdosiga qarshi kurashning asosiy ishtirokchilaridan birining ustuvor yo'nalishlari va strategiyalari haqida qimmatli tushunchalar berdi va kelajakda hamkorlik qilish uchun potentsial yo'nalishlarni aniqlashga yordam berdi.

Ishning natijalaridan biri iste'molchi davlatlarga, xususan, sayg'oqlarni saqlash maqomida kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarning oqibatlarini va noqonuniy talabni kamaytirish uchun eksportni qonuniylashtirishni hisobga olgan holda loyihani dastlabki rejalashtirish bo'ldi. Loyiha Oksford universiteti tomonidan

Mongoliyaning Yovvoyi tabiatni muhofaza qilish jamiyati (WCS) va TRAFFIC Malaysia bilan hamkorlikda olib boriladi. Biz ushbu tadqiqotning siyosiy qarorlar haqida ma'lumot berish va yovvoyi tabiatni saqlashda qonuniy savdoning o'rnini haqida davom etayotgan munozaralarga hissa qo'shish imkoniyatlaridan xursandmiz.

Samarqandda bo'lib o'tgan COP14 CMSda ishtirok etish sayg'oqni saqlash oldida turgan murakkab muammolarni hal qilishda xalqaro hamkorlik muhimligini ta'kidlagan bebaho tajriba bo'ldi. Hamkasblar bilan uchrashish va yangi aloqalar o'rnatish juda yoqimli bo'ldi, bu biz sayg'oq shoxlari savdosining barqarorligini ta'minlash bo'yicha kelgusi ishlar rivojiga hissa qo'shadi, deb umid qilamiz. Bu bizning O'zbekistonga birinchi tashrifimiz edi va uning boy tarixi va madaniyati, jumladan, mazali o'zbek milliy taomi bo'lmish palov bilan tanishish juda yoqimli bo'ldi!

¹ Oksford universiteti, verissimodiogo@gmail.com

Diogo Verissimo jinoyat stsenariysi bo'yicha guruh ishining natijalarini taqdim etmoqda. Aleksandr Yesipov surati

ZEBO ISAKOVA¹

WCN Fall EXPO 2024: Global chaqiriqlarga yangicha qarash

2024-yil 12-oktabrda men ilk bor San-Frantsiskoda Yovvoyi tabiatni muhofaza qilish bo'yicha xalqaro tarmoq (WCN) tomonidan tashkil etilgan Fall Expo 2024 ko'rgazmasida ishtirok etdim. Ushbu tadbir men uchun nafaqat o'zining miqyosi, balki ishtirokchilarning global ekologik tashabbuslarga chuqur jalb etilgani bilan ham hayratlanarli bo'lgan haqiqiy kashfiyot bo'ldi. Butun dunyodan 400 dan ortiq odamlar bir tom ostida to'planib, sayyoramiz oldida turgan dolzarb muammolar va biologik xilma-xillikni saqlash imkoniyatlarini muhokama qilishdi. Sayg'oqni saqlash bo'yicha alyansning ushbu tadbirda ishtirok etishi bizga nafaqat o'z ishimizni taqdim etish, balki loyihalarimizni yanada rivojlantirish uchun muhim xulosalar chiqarish imkonini berdi.

WCN Expo xalqaro forum bo'lib, unda har bir ishtirokchi sayyorani qutqarishga yordam beradigan haqiqiy yechimlarga qiziqadi. Bizning stendimiz sayg'oqni saqlash masalalarini muhokama qilish markaziga aylandi.

Yutuqlarimiz va joriy loyihalarimizni taqdim etar ekanman, sayg'oqni saqlash nafaqat bizning ichki vazifamiz, balki bioxilma-xillikni saqlash global dasturining bir qismi ekanligini angladim. Ekotizimlarni tiklash bo'yicha dala ekspeditsiyalarimiz va mahalliy hamjamiyat bilan olib borilayotgan ishlar butun dunyodan

kelgan hamkasblarimiz va ko'rgazma mehmonlarida katta qiziqish uyg'otdi, ular bizning faoliyatimizga chin dildan qiziqish bildirishdi.

Qizg'in muhokamalarga sabab bo'lgan asosiy mavzulardan biri ekotizimlar va landshaft uzviyligini saqlashga oid bo'ldi. Orolqum milliy bog'ini yaratish va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan «Vozrojdeniye oroli» dasturi taqdimotimizning asosiy elementiga aylandi. Ushbu loyiha nafaqat sayg'oqni himoya qilishga hissa qo'shadi, balki O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan

bo'lib, bu transchegaraviy ekotizimni saqlash uchun asos yaratadi. Ushbu mavzuga bo'lgan qiziqish uning xalqaro miqyosdagi ahamiyatini tasdiqladi.

Ikkinchi muhim mavzu ekoturizmni rivojlantirish bo'ldi. Ishtirokchilarda sayg'oqlarni tabiiy muhitda kuzatish marshrutlarini tashkil etish g'oyasi katta qiziqish uyg'otdi. Bu nafaqat yovvoyi tabiatni muhofaza qilish muhimligi haqida xabardorlikni oshiradi, balki mahalliy hamjamiyatlarning barqaror rivojlanishiga yordam beradi. Ushbu yondashuv ekologik maqsadlarni sayg'oq yashaydigan hududlarda odamlarning yashash sifatini yaxshilash bilan birlashtirishga imkon beradi. Ushbu mavzularni muhokama qilish bizga dasturlarimizni kengaytirish va xalqaro yordamni jalb qilish bo'yicha yangi g'oyalarni berdi.

Muhokama qilingan mavzularning jiddiyligiga va biz duch kelayotgan qiyinchiliklarga qaramay, WCN Fall Expo ko'rgazmasida ishtirok etish men qilayotgan ishim uchun mas'uliyat hissini kuchaytirdi. Bu shunchaki fikr almashish forumi emas, balki har bir ishtirokchi tabiatni muhofaza qilish bo'yicha global sa'y-harakatlardagi o'z rolini tushunadigan platforma edi. Men sayg'oqni himoya qilish bo'yicha olib borayotgan ishimiz nafaqat kerakli, balki Markaziy Osiyodagi ekologik muvozanatni saqlash uchun muhim ekanligini ko'rdim.

Avvalo, xalqaro hamjamiyat tomonidan bizga ko'rsatilayotgan qiziqish va qo'llab-quvvatlash meni hayratda qoldirdi. Bu menda loyihalarimiz o'sish salohiyatiga ega ekanligiga va ularni amalga oshirish uchun qo'shimcha resurslarni jalb qilishimizga ishonch hosil qildi. Tabiatni asrash sohasida hamkorlik va tajriba almashish naqadar muhim ekanini angladim.

Menimcha, Sayg'oqni saqlash alyansining WCN Fall Expo 2024 ko'rgazmasida ishtirok etishi O'zbekiston tabiatni muhofaza qilish bo'yicha global tashabbuslarda muhim

WCN Expo 2024 ko'rgazma zali, San-Frantsisko, Kaliforniya. SCA surati

WCN Expo ko'rgazmasida hamkorlar bir-birlarini qo'llab-quvvatlashdan xursandlar – Elena va Zebo Grevy's Zebra Trust tashkilotchisi Belinda Lo Makkay bilan. SCA surati

rol o'ynashini ko'rsatdi. Tadbir nafaqat hamkorlar doirasini kengaytirish, balki Markaziy Osiyoda tabiatni asrashga qaratilgan muhim loyihalarni ilgari surish imkonini berdi.

WCN Fall Expo 2024 ko'rgazmasi yangi g'oyalar manbai va ishlashni davom ettirish uchun turtki bo'ldi. Sayg'oqni himoya qilish missiyamiz iqlim o'zgarishi va ekotizim degradatsiyasi kabi global muammolar bilan uzviy bog'liqligini

angladim. Ishonchim komilki, ushbu tadbirda ishtirok etish biz uchun loyihalarimizni ishlab chiqish, sayg'oq va uning yashash muhiti uchun barqaror kelajak yaratish uchun yangi ufqlar va imkoniyatlar ochadi.

¹ Sayg'oqni saqlash Alyansi, zeboisakova@gmail.com

SCA ko'rgazma stoli yutuqlarni namoyish etish va yangi aloqalarni o'rnatish uchun asosiy platformaga aylandi. SCA surati

ELMIRA MUSTAFINA¹

Sayg'oq kuni 2024: Qozog'iston

2024-yil Qozog'istonda «Sayg'oq kuni» «Dasht – umumiy uyimiz!» shiori ostida o'tkazildi. Bayramni mamlakatimizning beshta viloyati – Qo'stanay, Oqmola, G'arbiy Qozog'iston, Mang'istau va Jetisuning yetti qishlog'i maktab o'quvchilari uchala qozoq sayg'oqlarining yashash joylarini qamrab oldilar. Bayramda Jetisu viloyati birinchi marta ishtirok etdi. Bular maktablardagi tadbirlar va tabiatga sayohatlar edi. Bu yil o'qituvchilar uchun tadbirlarni rejalashtirish uchun ajoyib manba QBSA tomonidan 2023 yilda qozoq tilida nashr etilgan «Qozog'istonning dasht hayvonlari» kitobi bo'ldi.

Ko'rgazma, kvest va qushlarni tomosha qilish

Eng katta bayram sayg'oqlar populyatsiyasining Betpakdala markazida joylashgan Qo'stanay viloyatidagi Axmet Baytursinov qishlog'ida bo'lib o'tdi. Bu yerda uch oy davomida faol o'qituvchilar va talabalar tomonidan bir qancha tadbirlar, jumladan, «Betpakdala hayvonlari» ijodiy ishlari ko'rgazmasi va uning ochilishiga bag'ishlangan konsert; «Qozog'istonning cho'l hayvonlari» kitobi asosida tuzilgan dasht ekotizimlari haqidagi savollardan iborat kvest; tabiatda qushlarni

tomosha qilish bo'yicha ochiq havoda mahorat darslari tashkil etildi. Maktab o'quvchilarining ijodiy ishlari ko'rgazmasi 2024-yil oxirigacha davom etdi va qishloqning istalgan aholisi yoki mehmoni uchun ochiq edi. Kvest bolalarda o'ziga xos his-tuyg'ularni uyg'otdi; ular bunday tadbirda birinchi marta ishtirok etishdi. Bu qishloq bolalari qushlarni kuzatishga qiziqadi, shuning uchun bu yil biz qushlarni kuzatish sayohatlarini Xalqaro sayg'oq kunini nishonlash bilan birlashtira oldik. O'z ona yurti qushlari bilan tanishish orqali bolalar cho'l ekotizimlaridagi aloqalar haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'ladilar.

Axmet Baytursinov qishlog'idagi kvest ishtirokchilari. Kulpash Molaxmet surati

Dasht hayvonlari haqida interaktiv aloqalar va kitob taqdimoti

Bir necha qishloqlarda turli formatlarda va turli yoshdagi maktab o'quvchilari uchun «Qozog'istonning dasht hayvonlari» kitobining taqdimoti bilan cho'l ekotizimiga bag'ishlangan ochiq darslar o'tkazildi. Shu tariqa, Mang'istau viloyatining Ustyurt sayg'oq populyatsiyasi yashaydigan Bayandi qishlog'ida viloyatdan kelgan tajribali mutaxassislar – ekolog Adilbek Qo'zibakov va o'qituvchi Baxitgul Yaxshilqova umumta'lim maktablari o'quvchilari bilan uchrashuv o'tkazdi va unda ma'ruza, kitob taqdimoti va interfaol mashg'ulotlardan tashqari o'quvchilarning o't hayvonlarini muhofaza qilish muammolariga oid savollariga javob berildi. Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha amaliyotchilar bilan o'tkazilayotgan bunday uchrashuv va suhbatlar qishloq maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish, kelgusida mahalliy aholi orasidan mutaxassislar tayyorlashda qo'l keladi.

Oqmo'la viloyatining Qo'rg'aljin qishlog'ida boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun «Sayg'oq kuni» o'tkazildi. QBSA mutaxassisi Bekzat Aytjanov va Astana shahridan ko'ngilli talaba Amir Karimbay bolalar bilan dasht hayvonlari va ularning bir-birlari bilan

Qo'rg'aljin qishlog'idagi boshlang'ich maktab o'quvchilari. Bekzat Aytjanov surati

Borsi qishlog'ida sayr qilish. Asem Isakova surati

munosabatlari haqida o'yinlar o'tkazdilar. Talabalar QBSAdan yangi kitob mazmuni bilan tanishish, hayvonlar rasmlarini chizish va o'z hisobotlarini taqdim etishga ulgurdilar. Darsning eng qiziqarli qismi cho'l hayvonining rolini sinab ko'rish edi, uni barcha bolalar a'lo darajada bajardilar. G'arbiy Qozog'iston viloyatining Borsi qishlog'ida o'qituvchi Asem Isakova bolalar bilan tabiat qo'yniga sayohat uyushtirdi, u yerda birgalikda kitob o'qib, turli ekologik topishmoqlarni yechishdi.

Bayramga ilk bor yangi tashkil etilgan Bo'keyorda qo'riqxonasi xodimlari

qo'shildi. QBSA ko'magida Kaztalovka qishlog'idagi yozgi oromgohda tahsil olayotgan 15 nafar maktab o'quvchilari uchun ekskursiya tashkil etishdi. O'rta maktab o'quvchilari yovvoyi hayvonlarni kuzatishda qatnashdilar va o'z hududining landshaft xususiyatlari bilan ko'proq tanishdilar. Qo'riqxonasi inspektori maktab o'quvchilariga hududning boy bioxilma-xilligi, sayg'oqni o'rganish va muhofaza qilish haqida gapirib berdi.

Bu yil sayg'oqlar kunini nishonlashda Qozog'istonning sayg'oq yashamaydigan, lekin uni taniydigan va sevadigan boshqa

viloyatlaridagi maktablar ham qatnashdi. Shunday qilib, QBSA mutaxassislari Qozog'istonning janubi-sharqida, Oltin-Emel milliy bog'i yaqinida joylashgan qishloqlarning maktab o'quvchilari uchun bir qator ochiq darslar o'tkazdi. Shuningdek, 15 ta maktab o'qituvchilari uchun uchrashuvlar tashkil etilib, ularda maktablarda foydalanish uchun tavsiya etilgan qozoq tilidagi ikkita kitob taqdim etildi: «Ақбөкен және оның тіршілік ортасы», 2022 («Sayg'oq va uning qo'shnilari» kitobining qozoqcha varianti Yovvoyi tabiatni muhofaza qilish markazi tomonidan nashr etilgan) va «Qozog'istonning cho'l hayvonlari» (QBSA nashriyoti, 2023).

Har yili Qozog'istonda «Sayg'oq kuni» tobora ommalashib bormoqda va ko'proq o'qituvchilar va ekologlar unda ishtirok etish istagini bildirmoqda. Biz buni Sayg'oqni saqlash alyansi ko'magida QBSAning mahalliy aholi bilan yillik qo'shma ishining muhim natijasi deb bilamiz.

¹ Qozog'iston bioxilma-xilligini saqlash assotsiatsiyasi (QBSA), elmira.mustafa@acbk.kz

Bokeyorda qo'riqxonasi xodimlari bilan sayohat. QBSA surati

Sayg'oq kuni 2024: Rossiya, Qalmog'iston Respublikasi

Dashtlari ko'p kilometrlarga cho'zilgan va sayg'oqlar uchun haqiqiy uy bo'lib xizmat qiladigan Qalmog'iston Respublikasida nafaqat Sayg'oq kuni, balki «Dasht kuni» ham nishonlanadi. Elista shahrida maktab o'quvchilari o'rtasida Cho'l va sayg'oq kunini nishonlash sharafiga yurish bo'lib o'tdi va uning tashkilotchilari «Chernye Zemli» davlat qo'riqxonasi xodimlari bo'lib, ularning maqsadi o'sib kelayotgan avlodning ekologik ta'limini targ'ib qilish, sayg'oqni tabiiy yashash muhitida saqlash muammosiga jamoatchilik e'tiborini jalb qilish, shuningdek, tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish zaruriyatiga qaratilgan. Tadbirning tantanali ochilish marosimi «Drujba» bog'ida bo'lib o'tdi. Bolalar o'z jamoalari uchun o'ylab topgan shior va qo'shiqlar, ezgu tilaklar va sayg'oqni himoya qilishga chaqiriqlar yozilgan bannerlar, turli xil tomoshalar (teatrlashtirilgan spektakllardan tortib, musiqali nomerlar va bahor dasht go'zalligini eslatuvchi yorqin liboslardagi raqslargacha) o'ziga xos bayramona muhit

yaratdi. Ushbu bayram nafaqat qiziqarli va hayajonli o'yin-kulgigs boy, balki muhim saboq bo'lib, unga tayyorgarlik ko'rish va uning davomida bolalar o'zlarining kichik vatanlarining ekologiyasi va tabiati haqida bilimga ega bo'lishdi. Tantanali tadbir jamoalarni Qalmog'iston Respublikasi Ta'lim va fan vazirligining diplomlari va «Cherniye Zemli» davlat qo'riqxonasining pul mukofotlari bilan taqdirlash marosimi bilan yakunlandi.

Elistada o'tkazilgan keng ko'lamli yurishdan tashqari, bir vaqtlar cho'l klublari tashkil etilgan chekka qishloqlarda «Sayg'oq kuni» nishonlandi. Shunday qilib, Yashko'l nomidagi ko'p tarmoqli gimnaziya Yevgeniya Samtanova rahbarligida ko'p yillardan buyon faoliyat yuritayotgan «Tirik meros» maktab klubi E.K.Xaglisheva «Sayg'oq – dasht go'zali» ekologik festivalini, «Dasht markaziga – «Cherniye Zemli» qo'riqxonasiga sayohat» mavzusida tematik ma'ruzalar, shuningdek, «O'z ona yurtining tabiatini

bil!» mavzusida breyn+ring o'tkazdi. Bu qiziqarli bayram bo'lib, undan har bir ishtirokchi o'zlari uchun foydali ma'lumotga ega bo'ldi va, albatta, ko'plab yangi narsalarni o'rgandi. Har bir ishtirokchiga ko'rsatgan bilimlari uchun «Cherniye Zemli» qo'riqxonasining esdalik sovg'alari topshirildi.

OAV xabarlarini asosida:

- riakalm.ru/news2/43378-v-kalmykii-sostoyalos-shestvie-v-chest-prazdnovaniya-dnya-stepi-i-dnya-sajgaka-mk-kalm.ru
- social/2024/05/07/v-kalmykii-otmetili-mezhdunarodny-den-saygaka.html
- zapovednik-chernyezemli.ru/tpost/1gbzd18z1-po-traditsii-5-maya-mi-otmetili-vazhnyu

Elistada «Dasht kuni» va sayg'oq kunini nishonlash sharafiga yurish. «Cherniye Zemli» qo'riqxonasi arxividan olingan surat

GALINA KALMIKOVA¹

Sayg'oq kuni 2024: Rossiya, Astraxan viloyati

2024-yilda Astraxan viloyatida «Sayg'oq kuni» aprel oyi o'rtalarida tuman miqyosida e'lon qilingan «Tabiatning burunli mo'jizasi» ekologik rasmlar tanloving yakunlari bilan nishonlandi. Musobaqada «Stepnoy» davlat qo'riqxonasi joylashgan sayg'oqlar doimiy yashash joyi bo'lgan Liman tumanidagi turli ta'lim muassasalaridan 50 dan ortiq turli sinf o'quvchilari ishtirok etdi. Tanlovda g'olib bo'lgan 15 nafar bola munosib taqdirlandi. Vaholanki, ular uchun bosh sovrin butun dunyo Butunjahon atrof-muhitni muhofaza qilish kuni, mamlakatimizda esa – Ekolog kuni nishonlanadigan 5-iyun kuni bo'lib o'tgan qo'riqxonaga sayohat bo'ldi. Kordon tuzilishi, davlat inspektorlari faoliyati haqidagi hikoya va qo'riqxonaga jonzodlari haqidagi film namoyishi bilan tanishgach, bolalar tajribali xodimlar hamrohligida hozirgina ekranda ko'rganlarini o'z ko'zlari bilan ko'rish uchun dashtga yo'l olishdi. Eng katta taassurotni suv ichish joyiga kelgan sayg'oqlar qoldirdi.

«Sayg'oq kuni» va «Dasht kuni» ga

bag'ishlangan tadbirlarga Bogdinsko-Baskunchak davlat qo'riqxonasi xodimlari ham qo'shildi. Shunday qilib, ular Xalq madaniyati markazi va KNAUF kompaniyasi bilan birgalikda Axtubinsk shahrida «Sayg'oq – dasht go'zali» eko-art festivalini o'tkazishga yordam berishdi.

Badiiy bayramning katta ijodiy dasturidan she'rlar o'qish, origami, ip-kalava, yog'och va pufaklardan lolalar yasash bo'yicha mahorat darslari, sayg'oq shaklini yog'ochda kuydirish orqali hosil qilish kabi mashg'ulotlar o'rin olgan. Festivalda dasht va sayg'oq tabiatini asrab-avaylash mavzuida teatrlashtirilgan mini-sketchlar namoyish etildi. Ularda va sayg'oqni qutqarish va axtubalik bolalarga ta'lim berish missiyasida qatnashgan cho'l qahramonlari: sichqon, quyon, tulki va «Dasht ruhi» hikoyachisi ishtirok etdi.

Konsert dasturida Axtubinsk shahrining ijodiy guruhlari ishtirok etdi. «Skazka» bolalar teatr guruhining kichik guruhi bolalari boshlariga sayg'oq tasviri

Yaroslav Sayapin Limanskaya nomidagi 2-umumta'lim maktabidagi rasmlar tanlovi g'oliblaridan biri. Galina Kalmikova surati

tushirilgan bog'ichlar yasashdi va «Biz tabiat farzandlarimiz!» ko'rgazmasini namoyish qilishdi.

Ma'ruzalarda mamlakatimiz tabiatining boyligi va xilma-xilligi, ekotizimlarning murakkabligi, bunda har bir elementning ahamiyati va o'rnini bosmasligi bir necha bor ta'kidlandi. San'at festivali ishtirokchilari bir ovozdan axborot texnologiyalari va sun'iy intellekt rivojlangan davrda tabiatdan, hayotiy zarur va ularning qalbida qadrdon bo'lgan narsadan uzoqlashish mumkin emasligi to'g'risidagi umumiy xulosaga kelishdi!

OAV xabarlarini asosida:

- ahtubinsk.bezformata.com/listnews/eko-art-festival-saygak/124221800

¹ «Stepnoy» davlat qo'riqxonasi, galina.kalmykova.77@mail.ru

San'at festivali ishtirokchilari. Bogdinsko-Baskunchak qo'riqxonasi fotosurati

SVETLANA AITQULOVA¹

Sayg' oq kuni 2024: Rossiya, Volgograd viloyati

Ural populyatsiyasining sayg' oqlari bir necha yillardan beri Elton tabiat bog'ida ro'yxatga olingan. Bir necha yildirki, bog' xodimlari «Sayg' oqni asrang!» hududiy ekologik ta'lim aksiyasi doirasida turli

tadbirlarni o'tkazib kelmoqda. Bu yil «Sayg' oq kuni» nishonlandi. Festival bir necha bosqichlarni: «Sayg' oqni asraymiz!» tabiatni muhofaza qilish uchrashuvi va «Sayg' oqni ziyorat qiling!» va «Sayg' oqlarga

ozor bermang!» rasmlar tanlovini o'z ichiga oldi.

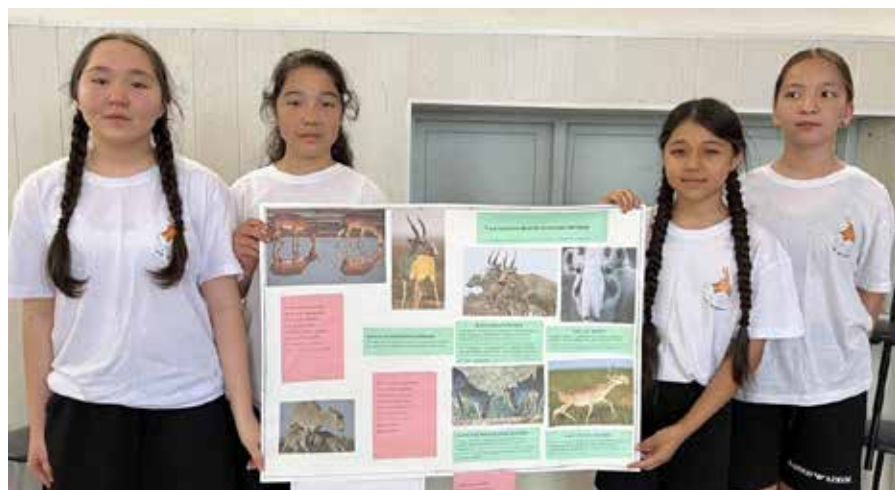
«Savol-javoblar», «Xavf haqida xabar berish», «Dashtdagi yong'in», «Dasht aholisi», «Axlal yig'ish» bekatlaridan iborat kvestda jamoalar o'z bilim va mahoratini namoyish etish imkonini berdi, ajralib turganlar esa g'olib bo'ldi va esdalik sovg'alari, faxriy yorliq va ishtirokchi sertifikatlari bilan taqdirlandi. Bundan tashqari, bolalar o'z yurtlari tabiatiga bag'ishlangan she'rlar, raqslar, qo'shiqlar kuylash, sayg' oqlar haqidagi devoriy gazetalarini himoya qilish va qo'llab-quvvatlash orqali o'z yutuqlari va bilimlarini namoyish qildilar, natijada, o'zlari ham bu noyob hayvon haqida ko'plab qiziqarli ma'lumotlarni bilib oldilar.

Yakunida Volgograd viloyatining Pallasov, Staropoltav, Brkov munitsipal tumanlari maktablari o'quvchilari, shuningdek, Qozog'iston Respublikasi G'arbiy Qozog'iston viloyatining Janibek tumanidan kelgan mehmonlarning saksondan ortiq ishi taqdim etilgan «Sayg' oqlarni xafa qilmang!» rasmlar tanlovi yakunlari e'lon qilindi. Ushbu bayram kuni Elton ko'lining diqqatga sazovor joylariga sayohat bilan yakunlandi.

¹ Elton tabiat bog'i, elton_park@mail.ru

Tanlov g'oliblaridan biri Gleb Aleksandrenkoning rasmi. Elton tabiat bog'i arxividan olingan surat

Devor gazetasini himoya qilish. Elton tabiat bog'i arxividan olingan surat

ZEBO ISAQOVA¹, NATALYA SHIVALDOVA²

O'zbekiston: «Buyuk dasht – umumiy uyimiz»

Har yili o'tkaziladigan «Sayg'oq kuni» festivali nafaqat ekologik tadbir, balki Ustyurt dashtlarining betakror jonzotlarini qutqarish uchun harakatga chaqiriqdir. So'nggi yillarda O'zbekistonda sayg'oqni himoya qilish borasidagi sa'y-harakatlari sezilarli darajada faollashdi, maktab o'quvchilari, o'qituvchilar va mahalliy aholi o'rtasida xabardorlikni oshirishga qaratilgan keng ko'lamli tadbirlar tashkil etildi

«Sayg'oq kuni»ning kelib chiqishini o'n yildan ko'proq vaqt oldin Sayg'oqni saqlash alyans Nukus shahridagi va Qoraqalpog'istonning Qo'ng'iro't tumanidagi Jasliq, Qirg-Qiz va Qoraqalpog'istonning kichik qishloqlarida boshlagan tabiatni muhofaza qilishga oid faoliyatga borib taqaladi. Keyinchalik bu tadbirga Mo'ynoq shahri ham qo'shildi. Ushbu kunning umumdavlat ahamiyati Prezidentning 2023-yil 31-maydagi PQ-171-son qarori bilan ta'sis etilishi va Qoraqalpog'iston Respublikasi rahbari tomonidan 2024-yil «Sayg'oq yili» deb e'lon qilinishi bilan yanada mustahkamlangan. Ushbu

qonunchilik chora-tadbirlari sayg'oqlar muhofazasini milliy ekologik kun tartibiga kiritish va ko'plab xabardorlikni oshirish va tabiatni muhofaza qilish dasturlarini ishlab chiqishga ko'maklashishga qaratilgan.

Har yili Qoraqalpog'istonda «Sayg'oq kuni» o'zining ta'lim salohiyatini mustahkamlab, ishtirokchilarga nafaqat ekotizimlar haqidagi nazariy bilimlarni, balki Ustyurtdagi bolalar, yoshlar, ekologiya to'garaklari liderlari va rahbarlari uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish uchun noyob imkoniyatlarni taqdim etmoqda.

Qirg-qiz qishlog'i o'quvchilari sayg'oq va cho'l tabiatini asrash haqida plakat chizmoqda. Kristina Kuzmicheva surati

2024-yil ekologik ta'lim dasturida haqiqiy yutuq bo'ldi. Joriy yilda maktab o'quvchilari nafaqat an'anaviy musobaqalarda qatnashishdi, balki bir qator amaliy mahorat darslarini ham yakunlab, bilim va ko'nikmalarini sezilarli darajada kengaytirdi. Sayg'oq kunining asosiy mavzusi «Buyuk dasht – bizning umumiy uyimiz» deb belgilandi. Tashkilotchilar ba'zi bayram tadbirlari dashtda o'tkazilsa, bolalar uchun foydali va ta'sirli bo'ladi, deb qaror qilishdi.

Ko'p kunlik o'quv va qiziqarli tadbirlar estafetasining birinchi manzili Qirg-qiz qishlog'i va 31-maktab bo'ldi. Sayg'oq madhiyasining tantanali ochilish marosimi 2024-yilda bayramni tashkil etishda ishtirok etgan barcha hamkorlarni – SCA, Ekomaktab va Uz-Kor Gaz Chemical kompaniyalari vakillarini, shuningdek, Saygachiy kompleks qo'riqxonasi va Qoraqalpog'iston qo'riqxonasi xodimlarini birlashtirdi.

«Sayg'oq kuni»ni nishonlash estafetasini olgan navbatdagi qishloq – Jasliq va 54-maktab bo'ldi. Yosh san'atkorlar tomonidan o'tkazilgan qiziqarli darslar, ekologik kvest va qisqa sahna ko'rinishlari qishloqning barcha aholisida bayram kayfiyatini uyg'otib, sayg'oqlar va Buyuk dashtning barcha aholisiga g'amxo'rlik qilish muhimligini yana bir bor eslatdi.

Qoraqalpog'istonning eng g'arbiy qishlog'ida ikkita maktab, 26 va 56-sonli maktablar mavjud. Ularning ikkalasida ham Dasht klublari mavjud. Bu maktablar bir-biri bilan «Sayg'oq kuni»ni kim eng yaxshi tashkil qilishi va o'tkazishi yuzasidan raqobatlashib keladi. Natijada ushbu tadbir butun qishloq, barcha aholi va, albatta, maktab o'quvchilarining o'zlari uchun katta va yorqin bayramga aylangan.

Mo'ynoq shahrida juda yorqin va o'ziga xos klub tashkil etildi. U «Dasht klublari» tarmog'iga yaqinda qo'shildi, lekin «Sayg'oqning do'stlari» do'stona oilasiga juda mos tushdi. 4-maktabning «Dash klubi»

Maktab o'quvchilari Saygachiy qo'riqxonasiга ekskursiya paytida. Saygachiy qo'riqxonasi surati

ning faol ishtirokchilari Orol dengizining qurigan tubiga saksovul ekishga qo'shildi. Orolqum cho'lining kengayishiga chek qo'yish, qurigan dengizdan chang bo'ronlari paydo bo'lishining oldini olish bo'yicha O'zbekiston tomonidan amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı chora-tadbirlarga sodıqlıgını namoyon etib.

Qishloqlarda o'tkazilgan bayram tadbirlaridan so'ng ekologiya to'garaklari

rahbarlari «Saygachiy» majmuasi (landshaft) qo'riqxonasi hududiga ekspeditsiyaga jo'nab ketishdi. Ko'pchilik bolalar uchun bu bepoyon dashtga birinchi va unutilmas sayohat bo'ldi. Bahorgi dasht mehmonlarni bolalar darsliklardagi rasmlarda ko'rgan hayvonlar va o'simliklarning mo'l-ko'lligi bilan kutib oldi va endi ularni «jonli» ko'rish imkoniyatiga ega bo'ldi. Dasturning eng muhim elementlaridan biri o'simlik va

hayvonot dunyosini kuzatishda GPS-trekerlardan foydalanish bo'yicha trening bo'lib, ishtirokchilarga zamonaviy ekologik monitoring texnologiyalaridan amalda foydalanishni o'rganish imkonini berdi. Saygachiy qo'riqxonasi xodimlari bilan muloqot foydali tajriba bo'ldi. Bolalarga qo'riqxonaning «yuragi»da olingan foto tuzoqlaridan noyob kadrlar namoyish etildi. Ekranda sayg'oqlar guruhlari paydo bo'lganda hamma juda xursand bo'ldi. Sayg'oqning Qoraqalpog'iston dashtlariga qaytishiga umid tabiat himoyachilarini tark etmaydi.

Yillar davomida «Sayg'oq kuni» kichik bir tadbirdan noyob tur – sayg'oqni saqlash muammolariga faol e'tibor qaratadigan keng ko'lamlı va ko'p qirralı ta'lim platformasiga aylandi. Tadbir minglab ishtirokchilarni, jumladan maktab o'quvchilarini, o'qituvchilarni, mahalliy hamjamiyat vakillarini va tabiatni muhofaza qilish tashkilotlarini birlashtiradi. Ta'kidlash joizki, har yili dastur o'zaro hamkorlikning tobora xilmaxil va ijodiy shakllarini taklif etgan holda kengayib va chuqurlashib bormoqda.

¹ Sayg'oqni saqlash Alyansi,

zebojsakova@gmail.com

² «Ekomaktab» Respublika ekologik resurs markazi NNT, nshivaldova@mail.ru

Jasliq qishlog'ida o'tkazilgan «Buyuk dasht – umumiy uyimiz» ochiq darsida sayg'oq haqidagi hikoya. Kristina Kuzmicheva surati

Nukus shahridagi 46-maktabning 1-sinf o'quvchilari Buyuk dasht va uning aholisi yillar davomida qanday o'zgarganini ko'rsatdi. 46-sonli maktab (Nukus) surati

Dashtdagi sahna ko'rinishi: Mo'ynoq va Nukus maktab o'quvchilari sayg'oqlar haqida sahna ko'rinishlarini namoyish etadilar. 4-sonli (Mo'ynoq) maktab surati

Sayg'oqni qutqarish uchun harakatga qo'shiling! 46-sonli maktab (Nukus) surati

STEFFEN TSUTER¹

Qozog'istonda sayg'oq populyatsiyasi o'sishda davom etmoqda

2024-yil aprel oyining ikkinchi yarmida Qozog'istonda sayg'oqlarni har yili bo'lib o'tadigan avia ro'yxatga olish o'tkazildi. Havodan o'rganish uchun shartnoma imzolagan Qozog'iston bioxilma-xillikni saqlash assotsiatsiyasi (QBSA) ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatdagi sayg'oqlarning umumiy soni 2,8 millionni tashkil etadi, bu o'tgan yilga nisbatan qariyb 900 mingga ko'p. Bu sezilarli o'sish brakonerlikka qarshi, yashash joylarini muhofaza qilish kabi amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar va kasallik tarqalishi, qurg'oqchilik, yoki qattiq qish sharoitlari tufayli ommaviy o'lim kabi ofatlarning yo'qligi bilan bog'lash mumkin.

Ural populyatsiyasi hanuz o'tgan yilga nisbatan 43,4 foizga ko'paygan, 1,62 million sayg'oqdan tashkil topgan dunyodagi eng katta populyatsiya bo'lib qolmoqda. Biroq, rasman tasdiqlangan va hozirda qo'llaniladigan uslubiy tavsiyalar yordamida bunday katta sonni hisobga olish qiyin, chunki u kichik va o'rta populyatsiyalar va hudud bo'ylab teng taqsimlangan hayvonlar uchun ko'proq mos keladi. Sayg'oqlarni ro'yxatga olish, asosan, vertolyotda vizual tarzda yoki samolyotning har ikki tomonidan parvoz paytida olingan fotosuratlar orqali amalga

oshiriladi. Birinchi marta Rossiya bilan chegarada to'plangan Ural populyatsiyasi sayg'oqlarining soni taxminan hisoblab chiqildi, chunki davlat chegarasi bo'ylab vertolyotda hayvonlarni sanab bo'lmaydi. Olingan raqam ro'yxatga olish natijalariga qo'shildi.

Ustyurt populyatsiyasi o'tgan yilga nisbatan 60,2 foizga sezilarli darajada o'sib, 63,6 mingtaga yetdi, bu faqat 10 yil oldin yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lganini hisobga olsak, bu juda ijobiy natijadir. Biroq, temir yo'l kesib o'tgan hududning

parchalanishi muammosi hal etilmayapti va uning yonida yo'l qurish bo'yicha joriy rejalar tufayli hatto ortishi ham mumkin.

Betpakdala populyatsiyasi hozirda 1,15 million bosh hayvonlardan iboran bo'lib, o'tgan yilga nisbatan 54,3 foizga oshgan. Bu sayg'oqlar soni bo'yicha mamlakatda va dunyoda ikkinchi o'rinda turadi. Parvozning astlabki 15 soati ushbu populyatsiyasining sharqiy guruhini o'rganishga ajratilgan bo'lib, ular hozirgacha faqat er usti usullari bilan qayd etilgan. Katta populyatsiyalarda sayg'oqlarni ro'yxatga olishning muqobil yondashuvlarini sinab ko'rish uchun Tengiz guruhi parallel ravishda doimiy ravishda suratga olish va sun'iy intellekt yordamida hayvonlarni ro'yxatga olish uchun uchuvchisiz uchish apparatlarida ham qo'llaniladigan maxsus fotoapparat yordamida hisoblandi. Shu tarzda olingan ma'lumotlarni tahlil qilish hali ham amalga oshirilishi kerak va uning natijalari kelajakdagi yangi ro'yxatga olish usuliga yo'l ko'rsatishi mumkin.

Qozog'istonda sayg'oqlarni 215 soat davom etgan havodan o'rganish Qozog'iston Respublikasi Ekologiya va tabiiy resurslar vazirligining O'rmon xo'jaligi va hayvonot dunyosi qo'mitasi topshirig'iga asosan «Oxotzooprom» davlat korxonasi tomonidan tashkil etildi. Aero ro'yxatga olish kechirishda QBSA xodimlari va «Oxotzooprom» inspektorlaridan tashqari, Qozog'iston Respublikasi Fan va oliy ta'lim vazirligi Fan qo'mitasiga qarashli Zoologiya instituti ko'magida O'rmon xo'jaligi va hayvonot dunyosi qo'mitasi hududiy inspeksiyalari vakillari ishtirok etishdi.

¹ Frankfurt zoologiya jamiyati, steffen.zuther@fzs.org

2024 yilgi sayg'oqlarni havodan ro'yxatga olish ishtirokchilari. QBSA fotosurati

Ishtirokchilari ro'yxatga olish boshlanishidan oldin yo'nalishni muhokama qilishmoqda. QBSA fotosurati

Vertolyotdan kuzatilgan sayg'oqlar podasi. QBSA fotosurati

BUYANA CHIMEDORJ¹

Mo'g'ul sayg'oqlarining soni 15 540 ga yetdi

Mo'g'ul sayg'og'i faqat Mo'g'ulistonda yashaydi va yo'qolib ketish xavfi ostida. Har yili WWF Mo'g'uliston ekspertlari Saiga Network ekologlari bilan birgalikda populyatsiyani kuzatish uchun mo'g'ul sayg'oqlarini ro'yxatga olish bo'yicha katta hajmdagi ishlarni amalga oshiradilar. 2024 yilda Sharg'a va Xuis Gobi, Durg'un dashti, shuningdek Manxon (Xovd viloyati), Zavxon (Uvs viloyati) va Durveljin (Zavxon viloyati) somonlarida sayg'oqlarning tarqalishini baholash uchun umume'tirof etilgan marshrutli ro'yxatga olish usulidan foydalangan holda aholini ro'yxatga olish o'tkazildi. Mutaxassislarning fikricha, ro'yxatga olish jarayonida sayg'oqlarning kasal yoki o'lik holati qayd etilmagan.

2023-yil noyabr oyida tadqiqotchilar guruhi ro'yxatga olish ishlarini yakunladilar, natijada mo'g'ul sayg'oqlari soni kamida 15 540 tagacha ko'payganligi aniqlandi. Bir yil avval Mo'g'uliston populatsiyasi 13925 kishini tashkil qilgan. Tabiatni muhofaza qilish bo'yicha chora-tadbirlar

sifatini oshirish nafaqat populatsiya sonining ko'payishiga, balki uning turlarining ko'payishiga ham yordam beradi. Shunday qilib, joriy yilda Uvs viloyati Naranbulog' somoni hududida 21 bosh sayg'oq ro'yxatga olingan. Mahalliy aholining so'zlariga ko'ra, ular 2019-yildan buyon hududdagi hayvonlarni kuzatishgan. Boshqa izolyatsiya qilingan populyatsiyalar soni ham o'sib bormoqda.

WWFning Mo'g'ulistondagi turlar bo'yicha bosh mutaxassisi B. Gantulga «Mo'g'ul sayg'oqlari sonining ko'payishi har ikki tomonning tabiatni muhofaza qilish bo'yicha ko'p yillik sa'y-harakatlari natijasidir» deydi. O'tgan yozda sayg'oq uchun qulay sharoitlar mavjud edi, lekin afsuski, bu har yili sodir bo'lmaydi. Bu qish juda qattiq bo'lishi mumkin, bu esa mo'g'ul sayg'oqlari populyatsiyasini yana bir bor og'ir ahvolga solishi mumkin. Shu sababli, tomonlar turni saqlab qolish bo'yicha chora-tadbirlarni faol davom ettirishlari kerak.

2014 yilda mo'g'ul sayg'oqlarining soni 15 000 boshga yetgan. Biroq 2017-yilda minglab mo'g'ul sayg'oqlari kavsh qaytaruvchi hayvonlar va jute (oziq-ovqat yetishmasligi, qishning haddan tashqari harorati va kuchli qor yog'ishi natijasida kelib chiqqan) epidemiyasi oqibatida nobud bo'ldi. Ko'plab mustaqil populyatsiyalarni yaratish uchun mo'g'ul sayg'og'ini reintroduksiya qilish qurg'oqchilik, qurg'oqchilik va yuqumli kasalliklar xavfini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Shuningdek, tadqiqotchilarning fikricha, uni muhofaza qilishga davlatning faolroq aralashuvi va noqonuniy ov ko'lamini qisqartirish bu o'ta noyob turni yo'q bo'lib ketishdan saqlab qolishga yordam beradi.

¹ WWF-Mo'g'uliston, chimeddorj@wwf.mn

Mo'g'ul sayg'oqlari. WWF Mo'g'uliston surati

BUYANA CHIMEDORJ¹

Yosh sayg'og' himoyachilari hayotidan bir kun

WWF-Mo'g'uliston mahalliy maktab o'quvchilari – ekoklublar a'zolari bilan yaqindan hamkorlik qiladi, ular fond tomonidan amalga oshirilayotgan dasturlar doirasida mahalliy aholi o'rtasida yovvoyi tabiatni muhofaza qilish zarurligi haqidagi bilimlarni tarqatishga yordam beradi. Yaqinda WWF-Mo'g'ulistonning mahalliy aholi bilan ishlaydigan mutaxassisleri Xukhemort va Bayan-Uul somonlari (Gobi-Oltoy viloyati) maktablarda bo'lib, ular bolalarga tabiatni asrash uchun har kuni qanday qadamlar qo'yish kerakligini aytib berishdi. Bundan tashqari, maktab o'quvchilari sayg'og'ni saqlash, uning yashash muhitini yaxshilash, populyatsiyani ro'yxatga olish va ilmiy tadqiqotlar o'tkazish vazifalari bilan tanishdilar. Ushbu uchrashuvlarda 52 nafar maktab ekoklubi a'zolari ishtirok etdi.

Uchrashuv davomida ishtirokchilar WWF-Mo'g'uliston tomonidan suratga olingan «Mo'g'ul sayg'og'i» hujjatli

filmini ham tomosha qilishdi. Mo'g'ul sayg'og'ining biologik xususiyatlari va xatti-harakatlari haqidagi film YouTube'da 842 marta ko'rilgan. Ekoklub a'zolari uni o'z telefonlariga yuklab olib, internetga kirish imkoniyati cheklangan yoki umuman mavjud bo'lmagan chekka hududlarda yashovchi do'stlari va qo'shnilariga ko'rsatishdi. Shuningdek, ular maktablar va boshqa joylardagi e'lonlar taxtalarida, shuningdek, Facebook sahifalarida mahalliy tabiatni muhofaza qilish xodimlarining kundalik ishlari haqida ma'lumotlarni tarqatishdi. Mo'g'ul sayg'og'lari haqidagi ma'lumotni tarqatishga yordam berish orqali bolalar yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turni saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi.

Ekologik klublar a'zolari atrof-muhit bo'yicha mutaxassislar tomonidan tasvirlangan sayg'og' populyatsiyasini ro'yxatga olish usullari bilan qiziqib qoldilar. Ekologlar bilan birgalikda

bolalar sayg'og'larni sug'orish joylariga tashrif buyurishdi, ularning yonida kameralar o'rnatilgan. Buning uchun ular 100 km dan ortiq masofani bosib o'tishlari kerak edi. Ular ekotizimni himoyalangan/to'siqli buloqlar yaqinida saqlash uchun zarur bo'lgan endemik o'simlik turlarining ko'chatlarini ekishdi. Huchemort viloyatidan ekolog O.Baldan o'z tomorqasidan 20 tup qarag'ay ko'chati olib keldi. Bu haqiqatan ham bolalarni rag'batlantirdi. Bolalar ham ilhomlanib, maktab to'sigi bilan o'ralgan hududga 200 tup aspen va 50 tup qarag'ay ko'chatlari o'tqazdilar. O'quvchilar tashabbusini qo'llab-quvvatlash maqsadida maktab ma'muriyati tomonidan yozgi ta'tilda ko'chatlarga qarash va sug'orish ishlarini olib boruvchi maxsus ishchilar tayinlangan, bu esa yoz mavsumida daraxtlarning normal o'sishini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, ekoklublar a'zolari o'z hududining tabiiy boyliklari, ulardan to'g'ri foydalanish va zaxiralarini tiklash, shuningdek, tabiat unga to'g'ri munosabatda bo'lgan holda biz, odamlarga o'zining ko'plab xizmatlarini «tekin» taqdim etishi haqida ko'p narsalarni bilib oldi.

¹ WWF-Mo'g'uliston, chimeddorj@wwf.mn

Ekoklub a'zolari sayg'og' haqidagi hujjatli filmni tomosha qilishmoqda. WWF-Mo'g'uliston surati

BUYANA CHIMEDORJ¹

GG-6 tashabbusi tobora omma e'tiborini tortmoqda

2016-yilda WWF-Mo'g'uliston Gobi cho'lining olti turini (Baqtriya tuyasi, gobi ayig'i, Prjevalskiy oti, qulan, mo'g'ul sayg'og'i va jayron) va ularning yashash joylarini himoya qilish, davlat va nodavlat tashkilotlari hamda mahalliy hamjamiyatni safarbar qilish maqsadida Gobi's Great 6 (GG6) tashabbusi bilan chiqdi. Asta-sekin bu tashabbus kengayib, mamlakatdagi eng yirik tabiatni muhofaza qilish dasturlaridan biriga aylandi. Tomonlar har yili yig'ilishlar tashkil qiladi, ularda ushbu turlarni muhofaza qilish bilan bog'liq masalalar muhokama qilinadi va o'z ishlarini rejalashtiradi. Natijada «Buyuk Gobi oltiligi» dasturi muayyan natijalarni berdi. Manfaatdor tomonlar har yili o'z yutuqlarini namoyish etish, fikr almashish, tabiatni muhofaza qilish masalalarini muhokama qilish va kelgusi yil uchun harakatlar rejasini ishlab chiqish uchun yig'iladi.

2023-yil oktabr oyida Gobi-Oltoy viloyatida «Chiziqli infratuzilmani yaratishga e'tibor bering, bu hayvonot dunyosi uchun qulaymi?» shiori ostida tadbir muvaffaqiyatli o'tkazildi. Unda Xond, Gobi-Oltoy, Zavxon va Bayanxongor viloyatlaridan

85 nafar davlat va nodavlat tashkilotlari vakillari hamda G'arbiy Mo'g'ulistonning muhofaza etiladigan tabiiy hududlari mutaxassislari va inspektorlari ishtirok etdi. Ishtirokchilar o'z ishlari natijalarini taqdim etdilar va Buyuk Gobi olti turini saqlash bo'yicha birgalikdagi chora-tadbirlar rejasi bo'yicha o'z fikr va mulohazalari bilan o'rtoqlashdilar.

Dastur chiziqli infratuzilmaning yovvoyi tabiatning yashash joylariga ta'siri va uni yumshatish choralari muhokama qilishni o'z ichiga olgan. Natijada, chiziqli infratuzilma ob'ektlarini loyihalash va yaratishda yovvoyi hayvonlarning o'troq mahalliy va ko'chib yuruvchi turlarining migratsiya yo'llari, oziqlanish zanjirlari, tarqalish joylari va yashash joylarini hisobga olish kerak, degan xulosaga keldi. Ishtirokchilar «Ikh Mongol Els» deklaratsiyasini e'lon qilishdi, unda birinchidan, ishtirokchilar Atrof-muhit va turizm vazirligiga mintaqaviy taklifni sektorni rivojlantirish hujjatiga kiritishga kelishib oldilar. Xususan, hayvonlar uchun xavfsiz o'tish joylarini yaratishga qaratilgan yo'l qurilishi uchun mavjud bo'lgan milliy

ekologik standartlarni amalga oshirish va monitoringini ta'minlaydigan siyosiy yordam juda foydali bo'ladi, masalan, Mo'g'ulistondagi asfaltlangan yo'llarning umumiy uzunligi 7000 km ni tashkil etadi, shundan 1000 km yo'lning yovvoyi va yo'l o'tish joylariga to'g'ri keladi. Biroq, yovvoyi hayvonlar uchun xavfsiz o'tish joylari umuman mavjud emas, shuningdek, yo'lni kesib o'tayotgan yovvoyi hayvonlar bilan to'qnashuv ehtimoli haqida ogohlantiruvchi yo'l belgilarining soni juda kam.

Tadbirda, shuningdek, samarali faoliyatni ta'minlash uchun davlat xizmatchilaridan iborat rasmiy ishchi guruh tuzish taklifi bildirildi. Gobi-Oltoy viloyati ma'muriyati «katta oltilik» yig'ilishida moderator sifatida ishtirok etishga va'da berdi va tomonlar rejalashtirilgan ekologik tadbirlar doirasida keyingi harakatlarni qo'llab-quvvatlashga tayyorligini bildirdi.

¹ WWF-Mo'g'uliston, chimeddorj@wwf.mn

«Buyuk Gobi oltiligi» bo'yicha uchrashuvning ishchi lahzasi. WWF-Mo'g'uliston surati

BUYANA CHIMEDORJ¹

Ekoklublardagi maktab o'quvchilarining mo'g'ul sayg'oqlarini saqlashdagi faol ishtiroki

WWF-Mo'g'uliston umumta'lim maktablaridagi ekoklublar bilan hamkorlik qiladi va ularga atrof-muhitni muhofaza qilish, aholining xabardorligini oshirish, tabiatni muhofaza qilish sohasida tajriba va bilim almashishga qaratilgan turli tadbirlarni tashkil etishda yordam beradi.

Bu yil Uvs viloyatining Zavxon somonida bo'lib o'tgan yig'ilish «Mo'g'ul sayg'og'i o'zining tarixiy maskaniga qaytdi» mavzusiga bag'ishlandi. 1950-yillardan boshlab Zavxon so'mida mo'g'ul sayg'og'i juda kam uchraydi. Biroq, 2009 yildan boshlab, ushbu turning tarixiy assortimentining bir qismi bo'lgan ushbu somon hududida individual namunalar tobora ko'proq kuzatilmoqda. 2023-yilda

Naranbulog', O'lg'iy va Zavxon somonlari hududlarida 464 bosh populatsiya qayd etilgan. Shuning uchun uchrashuv uchun sayg'oq mavzusi tanlangan.

Uchrashuv davomida maktab o'quvchilariga WWF-Mo'g'uliston tomonidan yaratilgan «Mo'g'ul sayg'og'i» hujjatli filmi namoyish etildi. Ekoklublar a'zolari o'zlari amalga oshirgan ishlarini taqdim etib, kelgusi yillarga mo'ljallangan rejalarni muhokama qilishdi. Muhokama yakunida talabachilar targ'ibot va ma'rifiy tadbirlarga, xususan, mahalliy chorvadorlar va cho'ponlar o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borishga alohida e'tibor qaratish zarur, degan xulosaga kelishdi. Gap shundaki, eko-klub yigitlari mo'g'ul

sayg'oqlarini ko'rsatilgan somonlar hududlarida odam borligi bilan bog'liq bezovtalik va tahdidlardan (masalan, yaylovlar uchun chorva mollari bilan raqobat) himoya qilishni, shuningdek, ularning soni kamayib ketishining oldini olishni istaydi. Ma'rifiy tadbirlar nafaqat mahalliy aholi bilan ishlashni, balki ijtimoiy tarmoqlar orqali mo'g'ul sayg'oqlari, uning populyatsiyasining holati va bioxilma-xillikni saqlashdagi roli haqida ma'lumot tarqatishni ham o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari, talabalar o'z oldiga boshqa vazifalarni qo'yidilar (masalan, somonlar xaritasida mo'g'ul sayg'og'ining yashash joylarini belgilash va yovvoyi hayvonlar sug'orish joyi sifatida foydalaniladigan ba'zi suv havzalari yoniga kamerali qopqonlar o'rnatish), ular bevosita ushbu hududlarning ekologiya inspektorlari ishtirokida amalga oshiriladi. Shuningdek, ular mahalliy chorvadorlarga kamera tuzoqlari haqidagi ma'lumotlarni taqdim etishni rejalashtirmoqda. Yig'ilish tashkilotchilari mo'g'ul sayg'og'ining o'zining tarixiy muhitiga qaytishi va sonining ko'paygani haqidagi xabar bolalarni ruhlantirib, ularni turni asrashda faol ishtirok etishga undaganini ta'kidladilar. Eko-klublar a'zolari ushbu turning populyatsiyalari haqida ma'lumot almashishga tayyor.

¹ WWF-Mo'g'uliston, chimeddorj@wwf.mn

Ekoklubning yosh a'zolari sayg'oqni saqlab qolish uchun nima qilishlari mumkinligini hayajon bilan muhokama qilishmoqda. WWF-Mo'g'uliston surati

LUSHCHEKINA A. A.¹, KARIMOVA T. YU.¹

Rossiya Federatsiyasining Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasida sayg'oq populyatsiyasining hozirgi holati

Sayg'oq Rossiyaning Qizil kitobiga kiritilgan va «Ekologiya» milliy loyihasining 13 ta ustuvor hayvonlaridan biri bo'lib, uning doirasida so'nggi bir necha yil ichida turni himoya qilish va monitoring qilish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirildi.

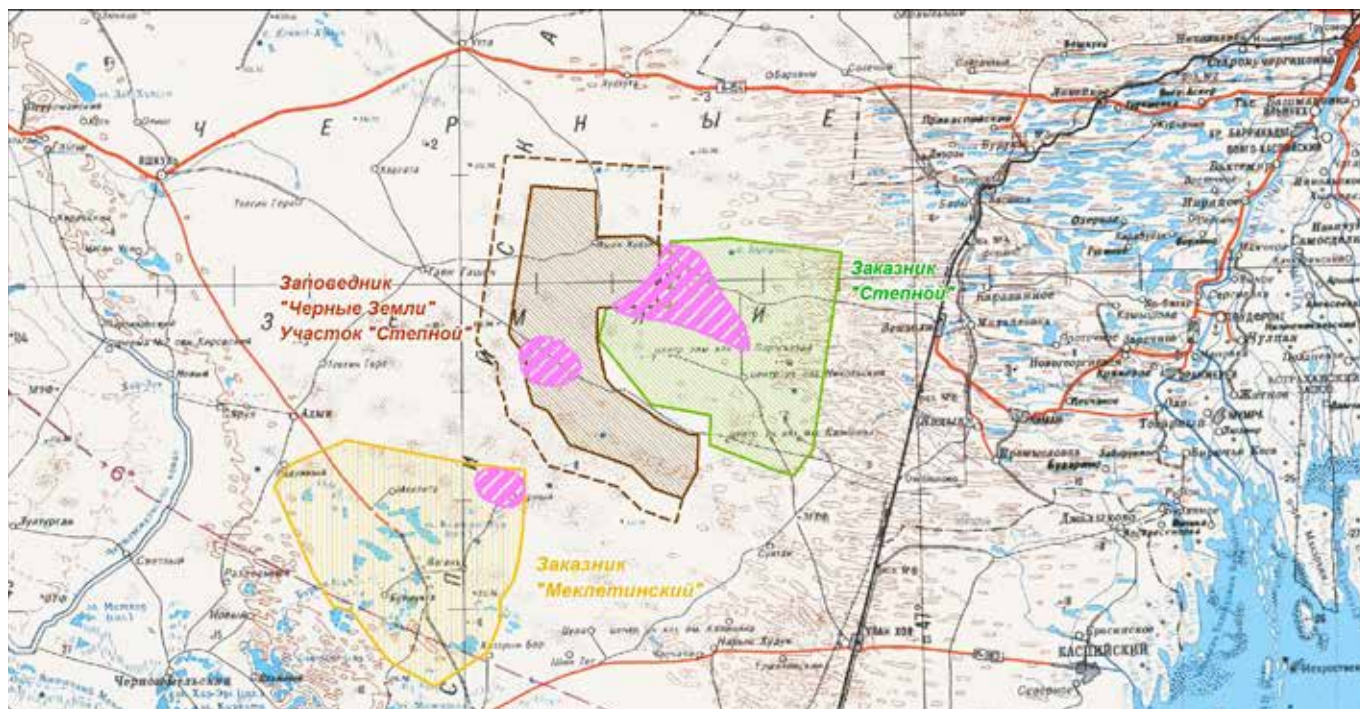
Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasining hozirgi vaqtda boshqa populyatsiyalardan butunlay ajratilgan (Astraxan viloyatining janubi-g'arbiy hududlari va Qalmog'iston Respublikasining sharqiy viloyatlarida yashaydigan) sayg'oq populyatsiyasi so'nggi 2-3 yil ichida sonining barqaror o'sishini ko'rsatdi. Shunday qilib, 2022 yil oxirida sun'iy intellekt yordamida o'tkazilgan sun'iy yo'ldosh tasvirlarini tahlil qilish natijalariga ko'ra (SN 29 ga qarang) sayg'oqlar soni 26,5-28 ming boshga baholandi. Mutaxassislar tomonidan 2024-yil iyul oyi oxirida o'tkazilgan ekspert

bahosiga ko'ra, bu tuyoqli hayvonlarning soni 40 mingga yaqinlashmoqda, bu 2030-yilgacha bo'lgan davr uchun ishlab chiqilgan «Turlarni saqlash bo'yicha Davlat strategiyasi»ning maqsadli ko'rsatkichlaridan allaqachon oshib ketgan. Sayg'oqlar sonining ko'payishi tufayli so'nggi o'n yilliklarda qo'riqlanadigan hududlardan tashqarida – ularning asosiy yashash joylaridan tashqarida ko'proq tarqalgan, bu esa ularning avvalgi tarqalish tendentsiyasini ko'rsatadi. Biroq, elektr to'siqlar bilan o'ralgan ko'plab yaylovlar hayvonlarning to'laqonli ko'chishiga

to'sqinlik qilmoqda. Oxirgi yillarning yana bir muammosi – avtomobil yo'llarida sayg'oqlarning nobud bo'lishi.

Populyatsiyaning ko'payishi 2024 yilda an'anaviy tarzda – 10 kundan ortiq vaqt davomida mintaqada issiq va quruq kunlar o'rnatilgan may oyining birinchi o'n kunligida amalga oshirilgan qo'zilashning muvaffaqiyati (rasm) bilan bog'liq. Qora yerlar qo'riqxonasi davlat inspektorlari tomonidan joriy yilning iyul oyida o'tkazilgan so'rov ma'lumotlariga ko'ra, har bir urg'ochiga yosh bolalar soni 1,4 ta sayg'oqni tashkil etgan. Aholi tarkibining o'zi quyidagicha ko'rinadi: 22,4% kattalar erkaklar (bu so'nggi 30 yildagi eng yuqori ko'rsatkich), 31,9% kattalar urg'ochi va 45,7% har ikki jinsdagi yosh hayvonlar.

Sayg'oqning qo'zilash joylarida osoyishtaligi (rasm) Qalmog'iston Respublikasida joylashgan «Chernye Zemli» davlat qo'riqxonasi va unga qarashli «Mekletinskiy» federal qo'riqxonasi va «Stepnoy» davlat qo'riqxonasi (Astraxan viloyati) xodimlari tomonidan ta'minlanadi. hududda Qizil kitobga kiritilgan qora g'urafalar paydo bo'lishidir. Shu paytda

2024 yilda Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasidagi sayg'oq populyatsiyasining qo'zilash joylari

ushbu qo'riqlanadigan hududlarda «sukunat rejimi» e'lon qilinadi – kirish yo'llarida «Harakat taqiqlangan. Sayg'oq bolalash davri» degan ogohlantiruvchi belgilarga ega axborot taxtalari o'rnatiladi, inspektorlik patrullari kuchaytiriladi, chorva mollarining yaylovlari cheklanadi va ushbu hududda joylashgan chorvachilik fermalari egalari bilan tushuntirish ishlari olib boriladi.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar xodimlari, tegishli hududiy boshqarmalar mutaxassislari, Rossiya Fanlar akademiyasi institutlari va boshqa tashkilotlar olimlari

sayg'oq populyatsiyasini saqlash va tiklash bo'yicha chora-tadbirlarni takomillashtirish, noinvaziv monitoring usullarini ishlab chiqish va birlashtirish, hayvonlarning yashash joylarini o'rganish bo'yicha ishlarni olib borish, ularni yaxshilash va aholini o'qitish, mahalliy aholini o'qitish va qayta tiklashga katta e'tibor berish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish ustida faol ishlamoqda. Bu ishlarning barchasi ishbilarmon hamjamiyat (PAO LukOil, PAO Sberbank) va atrof-muhitni muhofaza qilish jamg'armalari (masalan, «Go'zal dunyoda go'zal bolalar») ko'magida amalga oshiriladi.

OAV xabarlarini asosida:

- kommersant.ru/doc/6822240
- dzen.ru/a/ZkN1DP3bwX6gHw-5
- astrakhan.aif.ru/society/v-astrahanskom-zakaznike-nachinaetsya-otvol-saygakov
- zapovednik-chernyezemli.ru/tpost/erhrzcon91-v-zapovednike-chernie-zemli-podveli-itog

¹ .N. Severtsov nomidagi Ekologiya va evolyutsiya muammolari instituti, Rossiya Fanlar akademiyasi, saigak@hotmail.com

"Stepnoy" davlat buyurtma qo'riqxonasidagi yosh erkak sayg'oq. V. Pankov surati

ROJNOV V. V.¹, CHISTOPOLOVA M. D.¹, ERNANDES-BLANCO X. A.¹,
POYARKOV A. D.¹, ALEKSANDROV D. YU.¹, KORABLYOV M. P.¹,
LUSHCHEKINA A. A.¹, YACHMENNIKOVA A. A.¹

Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasida fazoviy ekologiya kontekstida bo'rilar va sayg'oqlar o'rtasidagi trofik munosabatlar

Tuyoqlilar sonining o'zgarishi ko'pincha yirtqichlarning bosimi bilan bog'liq. Ko'rilgan chora-tadbirlar tufayli sayg'oqlarning alohida populyatsiyasi yashaydigan Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasida ularning soni so'nggi 2-3 yilda barqaror o'sib borayotganini ko'rsatdi (2024-yil iyul oyidagi ekspert hisob-kitoblariga ko'ra – taxminan 40 ming bosh), bu yerda topilgan barcha yirtqichlardan faqat bo'rilarгина sayg'oqqa sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bo'rilar va sayg'oqlar o'rtasidagi trofik munosabatlarning fazoviy ekologiya kontekstida xususiyatlarini aniqlash uchun 2016 yilda Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasida bo'rilar populyatsiyasining tuzilishi va ularning sayg'oqlarga ta'sirini o'rganish bo'yicha loyiha ishga tushirildi.

2016 yil yoz va kuz oylarida «Stepnoy» qo'riqxonasi (Astraxan viloyati), «Chernye Zemli» qo'riqxonasi va «Mekletin» qo'riqxonasi (Qalmog'iston Respublikasi), shuningdek, ushbu qo'riqlanadigan hududlarni qamrab olgan 3800 km² maydonda dala materiallari yig'ildi. Umumiy uzunligi 3400 km dan ortiq bo'lgan marshrutlarda sayg'oqlar bilan vizual uchrashuvlar qayd etilgan va podalar soni aniqlangan. Bo'ri biologiyasi bo'yicha ma'lumotlarni to'plash najasni qidirish va tahlil qilish uchun namunalar olishni o'z ichiga oladi. Yirtqich populyatsiyasining makon tuzilishini baholash uchun tadqiqot davrida uning inlari va yosh avlod tomonidan foydalanilgan kunduzgi dam olish joylari, shuningdek, yuqori darajadagi belgilash faolligi bo'lgan

hududlar (ko'p miqdordagi najas to'plangan joylar va turli darajadagi eski tirnalgan izlar) aniqlangan. Bundan tashqari, barcha bo'ri izlari qayd etilgan, panja izlari o'lchangan va oila guruhining yoshi va jinsi aniqlangan. Barcha materiallar serverga asoslangan «NextGIS Mobile» GIS yordamida georeferentsiya qilingan.

Loyihaning birinchi bosqichida bo'rining oziq-ovqat spektri aniqlanib, uning populyatsiya tuzilishi va sayg'oqning makondagi taqsimoti baholandi. Hozirda loyiha doirasida to'plangan ma'lumotlarni qayta ishlash davom etmoqda.

Bo'rining ovqatlanishini aniqlash uchun uning najasidan 195 ta namuna yig'ilib, tahlil qilindi. Aniqlangan o'lja bo'laklarini (sochlar, suyaklar va boshqalar) aniqlash yorug'lik mikroskopiyasi yordamida, mos yozuvlar namunalari bilan taqqoslash orqali amalga oshirildi.

Bo'ri oilaviy guruhlarining yashash hududlari tadqiqot davrida ularning ko'payish joylari, bir xil jinsiy-yosh tarkibiga ega bo'lgan bo'ri guruhlarining izlari va o'lchami o'xshash panja izlari uchrashuvlari hamda belgilash nuqtalarining taqsimlanishi asosida aniqlangan. Natijada, bo'rining yetti taxminiy oilaviy yashash hududi ajratildi, ularning bir qismi

1-rasm. Stepnoy qo'riqxonasidagi sayg'oqlar podasi yaqinidagi artezian qudug'idagi bo'ri. Foto qopqonidan olingan surat

qo'riqlanadigan hududlar (O'OPT) tarkibiga kiradi. Har bir oilaviy guruh yashaydigan hududda uy hayvonlari podalarining mavjudligi qayd etildi. Ma'lumki, inlar va kunduzgi dam olish joylari yashash hududining markaziy qismini belgilaydi, yuqori darajadagi belgilash faolligi esa oilaviy uchastkalar chegaralarini aniqlaydi, bu yerda qo'shni to'dalar biologik signal maydonini shakllantiradi. Umuman, 24 in va kunduzgi dam olish joylari o'rganilib, bo'ri guruhlarida 257 marta o'tgan joylar va 256 tiralgan belgilash izlari qayd etildi. Yashash hududlari chegaralari minimal qavariq ko'pburchaklar (MCP100%) usuli yordamida belgilandi. Har bir oilaviy guruh uchun alohida oziq-ovqat spektri aniqlangan.

Material yig'ish davrida sayg'oq guruhlarida 107 marta qayd etildi, ularning makon bo'ylab taqsimoti uchrashuv indeksi yordamida baholandi. Buning uchun GIS muhitida tadqiqot hududiga 323 ta 4x4 km o'lchamdagi kvadratlardan iborat tarmoq joylashtirildi, shundan 159 tasi «yerda» tekshirildi, 139 tasi esa keyingi tahlil uchun ishlatildi. Har bir tekshirilgan kvadratda barcha sayg'oq individlari hisoblab chiqilib, ularning soni va marshrut uzunligi bilan bog'liq holda uchrashuv indeksi aniqlandi. Bo'ri yashash hududlari ichidagi kvadratlar ikki toifaga ajratildi: butunlay bo'ri yashash hududi ichida joylashganlar

va hudud chegarasiga to'g'ri kelganlar.

Bo'ri yashash hududi bo'yicha ovqatlanish spektri 3-rasmda keltirilgan. Bo'ri yashash hududining yarmi sayg'oqdan iborat, qishloq hayvonlari (chorva va qoramollar) 37% ni, boshqa turlar esa atigi 13% ni tashkil qiladi. Boshqa o'lja turlari, masalan, yentot itlari, tulkilar, kemiruvchilar va boshqalar sayg'oq va qishloq hayvonlariga qaraganda kichikroq ekanligini hisobga olsak, u bo'ri iste'mol qiladigan oziq-ovqat biomassasiga deyarli barcha hissa qo'shadigan yirik o'lja hisoblanadi. 2016-yilda o'rganilayotgan hududdagi qishloq xo'jaligi hayvonlarining soni sayg'oqlar sonidan bir necha baravar ko'p bo'lgan, biroq bo'ri yashash hududida sayg'oqning ulushi chorva mollari ulushidan oshib ketgan, bu o'ljaning ushbu turiga aniq ustunlik berishini ko'rsatadi. Bo'ri yashash hududida qishloq xo'jaligi hayvonlarining yuqori ulushi sayg'oq o'z yashash muhitida yo'q bo'lgan davrda chorva mollari yirtqichning o'rnini bosuvchi oziq-ovqat ekanligini ko'rsatadi.

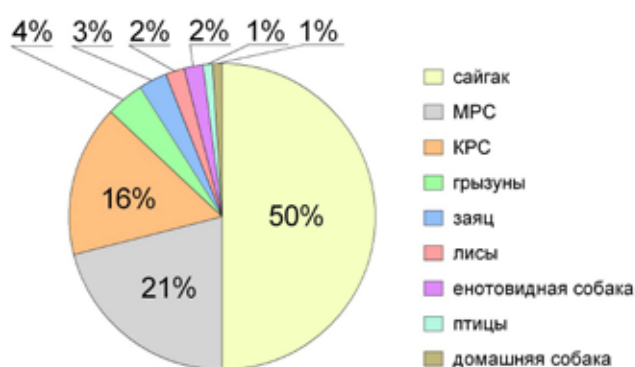
Har bir bo'ri yashash hududining oziq-ovqat spektri va ularning yashash joylarining joylashuvi 4-rasmda ko'rsatilgan. Turli bo'ri yashash hududlarida qishloq xo'jaligi sayg'oqning ulushi taxminan uchdan birdan uchdan ikkigacha o'zgarib turadi, chorva mollari yashash hududlari esa biroz kattaroqdir.

Barcha bo'ri yashash hududlarida o'ljalarda kichik turlarning foizi mavjud. Bo'ri yashash hududining faqat bitta yashash joyiga to'g'ri keladigan kvadratlarda sayg'oqning paydo bo'lish indeksi uning yirtqichlar ratsionidagi ulushi bilan zaif ijobiy bog'liqdir (Spearman, $R = 0,34$, ns). Bo'ri yashash hududida qishloq xo'jaligi hayvonlarining ulushi sayg'oq ulushi bilan statistik jihatdan sezilarli darajada salbiy bog'liqdir (Spearman, $R = -0,9$, $p = 0,006$), bu bo'ri yashash hududida chorva mollari yashash o'rnini bosuvchi rolini tasdiqlaydi. Yirik yirtqich sutemizuvchilar uchun ma'lumki, uy hayvonlarini ovlashda stress darajasi yovvoyi o'lja bilan oziqlangandan ko'ra yuqori bo'lishi mumkin. Ehtimol, shuning uchun Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasidagi bo'ri yashash joylarida deyarli har doim mavjud bo'lgan chorva mollari bilan oziqlanishga o'tmaydi.

Shimoliy-G'arbiy Prikaspiyda bo'ri yashash hududining kattaligi yashash hududida o'zini va naslini boqishga qodir individlar soni hamda dasht sharoitida samarali ov qilish uchun zarur bo'lgan guruh a'zolari soni o'rtasidagi murosaga asoslanadi. O'lja manbalarining notekis taqsimlangan past zichligi bo'ri yashash hududlarining kattaligi va ularning qisman bir-birini qoplashiga sabab bo'ladi. Bunday hududiy tuzilma «bufer zonalar» kontseptsiyasiga mos keladi, bunda oilaviy guruhlar ustma-ust tushgan hududlari o'lja uchun zaxira joyi sifatida xizmat qiladi, bo'ri yashash hududlari esa bir-biri bilan bevosita aloqa qilishdan qochadi va bu zonalarda ov qilmaydi. Sayg'oq uchrashuv indeksining butunlay bo'ri yashash hududi ichida joylashgan kvadratlardagi va faqat to'da chegaralariga to'g'ri keladigan kvadratlardagi qiymatlarini taqqoslash natijasida, uning to'da chegaralarida o'rtacha to'rt baravar yuqori ekanligi aniqlandi (statistik tafovut ishonchlilik chegarasida: Mann-Whitney testi, $U = 1936$, $p = 0,088$). Bu Shimoliy-G'arbiy Prikaspiy bo'ri yashash hududlarida bufer zonalarining mavjudligini tasdiqlaydi.

2-rasm. Bo'ri yegan sayg'oq. A. A. Lushchekina surati

3-rasm. Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasidagi bo'rilarning 2016 yilning yoz-kuz davridagi ovqatlanish spektri, N=192 (N – bo'ri najasida o'lja qoldiqlarining paydo bo'lishi)

Shunday qilib, sayg'oq Shimoliy-G'arbiy Prikaspiyda bo'ri oziqlanishida asosiy rol o'ynaydi. Bo'ri va sayg'oq o'rtasidagi trofik munosabatlarni belgilovchi muhim omil – sayg'oqlarning migratsiyasi bilan bog'liq holda o'lja manbalarining notekis taqsimlangan past zichligidir. Mintaqadagi bo'ri populyatsiyasining makon tuzilishi bufer zonalar kontseptsiyasiga mos keladi va inson tomonidan bosim bo'lmaganda barqaror bo'lishi mumkin. Bo'ri oilaviy guruhlari doimiy yashash hududlariga ega bo'lib, ularning chegaralari yuqori darajadagi belgilash faolligi bilan mustahkamlanadi. Bu biologik signal maydonini shakllantiradi, va ehtimol, sayg'oqlar ham shu signallarga

yo'naltirilishi mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'rilar ko'chib yuruvchi sayg'oq podalariga ergashib o'z yashash hududlarini tark etmaydi, balki o'z hududida qoladi va oziq tanqisligini sayg'oq kabi yirik o'lja hamda qishloq xo'jaligi hayvonlari hisobiga qoplaydi. Shunday qilib, Shimoliy-G'arbiy Prikaspiyda bo'ri va sayg'oq o'rtasidagi trofik munosabatlarga chorva mollarining ham qo'shilishi natijasida, bu munosabatlar yirtqich va uning o'lja turlari o'rtasidagi ikki yo'nalishli ekologik bog'liqlik bilan belgilanadi.

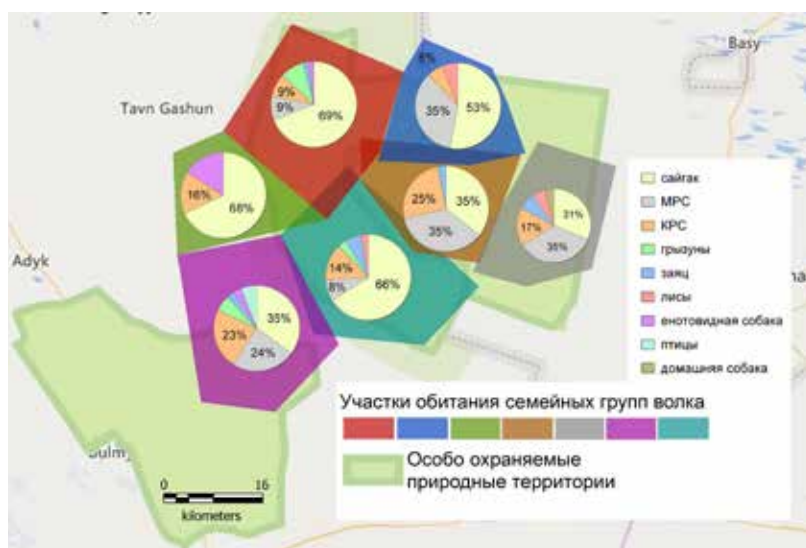
Mualliflar «Stepnoy» davlat qo'riqxonasi va «Chernye Zemli» davlat qo'riqxonasi xodimlariga ishlarni amalga oshirishda

ko'rsatgan yordamlari uchun minnatdorlik bildiradilar.

Ish «Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasi va boshqa hududlarning sayg'oqlari» tadqiqot dasturi doirasida amalga oshirildi («Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasidagi bo'rilar populyatsiyasini o'rganish va bo'rilarning sayg'oq populyatsiyasiga ta'siri» loyihasi, Ekologiya va evolyutsiya institutining №9 06.06 Rossiya Federatsiyasi Tabiiy resurslar va atrof-muhit vazirligining yordami.

Shuningdek qarang: Chistopolova M.D., Hernandez-Blanco H.A., Poyarkov A.D., Aleksandrov D.Yu., Lushchekina A.A., Rojnov V.V. Aholining fazoviy tashkil etilishiga qarab Shimoliy-G'arbiy Kaspiy mintaqasida bo'rilarni oziqlantirishning xususiyatlari // Hayvonlarning xatti-harakatlari bo'yicha VI Butunrossiya konferentsiyasi. Ilmiy konferensiya materiallari. M.: KMK ilmiy nashrlari. 2017. S. 175. (klex.ru/ow9).

¹ A. N. Severtsov nomidagi Ekologiya va evolyutsiya muammolari instituti, Rossiya Fanlar akademiyasi, Moskva
* Muallif: rozhnov-v-2015@yandex.ru

4-rasm. Bo'rilar oilasi guruhlari yashash joylarining taxminiy joylashuvi va ularning oziq-ovqat spektrlari 2016 yil yoz-kuz davrida

KALYUJNAYA I. YU.^{1,2*}, AITQULOVA S. E.², KALYUJNAYA N. S.³,
GUGUEVA E. V.³

2018-2024 yillardagi monitoring natijalariga ko'ra, Elton ko'li biosfera rezervati va Volgograd Trans-Volga o'lkasiga (Rossiya) tutash hududlarida sayg'oq populyatsiyasining hozirgi holati

Ural (Volga-Ural) sayg'oqlari populyatsiyasi hozirgi vaqtda G'arbiy Qozog'istonning ko'p qismini va Rossiyaning Saratov, Astraxan va Volgograd viloyatlarining Trans-Volga hududlarini, shu jumladan Elton tabiat bog'i – Elton ko'li biosfera rezervati (BR) hududini qamrab oladi.

2018-yildan buyon davlat topshirig'ini bajarish doirasida bog' xodimlari biosfera rezervati chegaralari va unga tutash hududlardagi turlarni muhofaza qilish va monitoringini olib bormoqda. Ushbu ishlar doirasida hududni muhofaza qilish bo'yicha reydlar va doimiy kuzatuv yo'llarida sayg'oqlarni vizual kuzatish va hisobga olish amalga oshiriladi; Volgograd viloyati Ovchilik va chegara xizmati xodimlari, mahalliy aholi bilan sayg'oqlarning Qozog'istondan Rossiyaga va ortga ko'chib o'tishlari haqida ma'lumot almashish; tematik nashrlar turli nashrlarda va ijtimoiy tarmoqlarda monitoring qilinadi; Sayg'oq podasi va hayvonlar qoldiqlari ma'lumotlar bazasi yuritilmoqda va hozirda 180 dan ortiq yozuvlarni o'z ichiga oladi.

2022 yilda Sayg'oqni saqlash bo'yicha Alyansning kichik grantlar dasturi monitoring ma'lumotlarini tezkor qayd etish va qayta ishlash uchun zarur jihozlarni taqdim etdi, bu esa qo'riqlanadigan hududda sayg'oq mavjudligi to'g'risida yangi ishonchli ma'lumotlarni olish imkonini berdi (1-rasm). Ushbu maqolada 2018 yilning yanvaridan 2024 yilning

oktyabrigacha bo'lgan butun davr uchun monitoring ma'lumotlarining qiyosiy tahlili natijalari, jumladan, paydo bo'lish va mo'l-ko'llik dinamikasi, mavsumiylik, fazoviy taqsimot va podalar soni (SN-25 va SN-27 da oldingi nashrlarga qarang) alohida ko'rsatkichlar bo'yicha.

Sayg'oqlarning paydo bo'lishi va soni

Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kuzatish davrida sayg'oqlar har yili, birinchi navbatda, Pallasov shahar okrugi hududida qayd etilgan. Uchrashuvlarning umumiy soni 179 tani tashkil etdi, 2018–2019 yillarda 9–10 tadan ko'paydi. 2022–2024 yillarda 33–40 gacha. Hududda uchragan sayg'oqlar soni, odatda ijobiy tendentsiya bilan, yildan yilga sezilarli darajada o'zgarib turadi (2-rasm). Bundan tashqari, 2023 yilda ikkala ko'rsatkich ham rekord darajada yuqori bo'lib, 40 ta uchrashuv va 123,5 ming kishini tashkil etdi.

Ko'rinib turibdiki, ushbu hududda sayg'oqlarning paydo bo'lishi va sonining ijobiy dinamikasi ko'rsatilgan davrda Ural

populyatsiyasining 12 baravar ko'payishi bilan bog'liq (1-jadval), Qozog'istonda olingan rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2018 yildagi 135 mingdan 2024 yilda 1,62 million kishiga ko'tarilgan (Shuningdek, 2024 yilgi maqolada). Bu qisman statistik tahlil natijalari bilan tasdiqlanadi, bu Volgograd hududida sayg'oqlarning paydo bo'lishi va Ural populyatsiyasining umumiy soni o'rtasidagi yuqori darajadagi korrelyatsiyani (Pirson $r=0,74$) ko'rsatadi.

Shu bilan birga, Qozog'istondan ko'chib kelayotgan aholi ulushi pasayish tendentsiyasiga ega va yildan-yilga sezilarli darajada o'zgarib turishiga qaramay, Ural aholisining umumiy sonining o'sishi bilan juda zaif bog'liqdir (Pirson $r = 0,441$). Xarakterli jihati shundaki, u 2019–2020 yillarda ancha quruq va issiq bo'lgan maksimal ko'rsatkichlariga (19–20%), nam va o'rtacha issiq 2021 yilda esa minimal (0,9%)ga yetdi. Shuning uchun Volgograd hududida sayg'oqlar soni ko'p jihatdan ob-havo va iqlim sharoitiga hamda aholining oziq-ovqat ta'minotining asosiy qismining holatiga bog'liq deb taxmin qilish mumkin.

Mavsumiylik va podaning xatti-harakati

Sayg'oqlar tadqiqot hududida yil davomida deyarli muntazam uchraydi, shu bilan birga, uchrashuv chastotasi va soni kutilganidek bahor-yoz davrida yuqoriroq bo'ladi (3-rasm). Mintaqada uchraydigan sayg'oq podalari hajmi va jinsiy-yosh tarkibi bo'yicha farqlanadi va asosan quyidagilardan iborat:

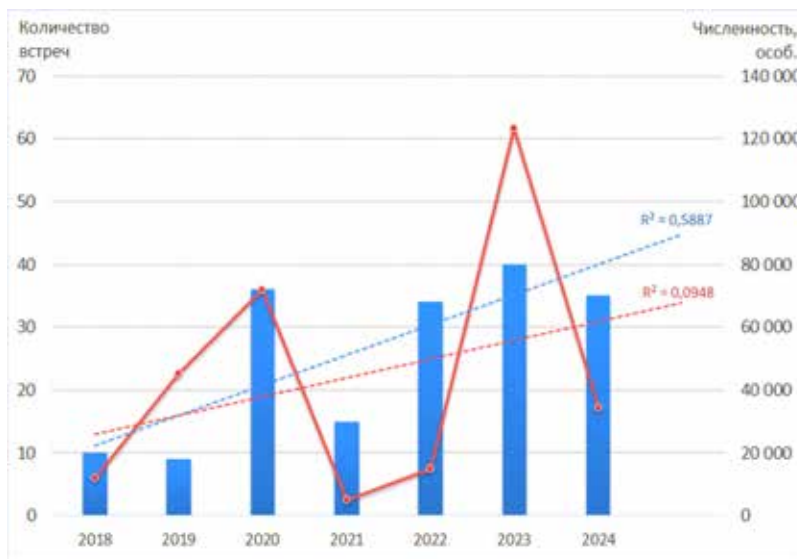
- Kuz-qish davrida «Elton ko'li» biosfera rezervati chegaralarida hamda Zavoljening boshqa hududlarida onda-sonda uchraydigan voyaga yetgan individlar – 16,8%;
- Juda kichik (5–20 bosh) va kichik (21–200 bosh) podalar, tarkibida voyaga yetgan urg'ochi va erkaklar, shuningdek,

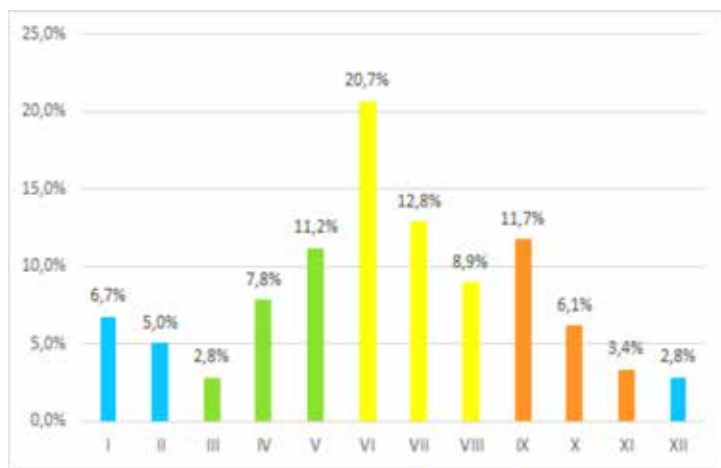
1-rasm. Elton ko'li biosfera rezervatidagi sayg'oqlarning foto qopqon (yuqorida) va ekskursiya paytida (pastda) olingan fotosuratlar. Vologda viloyati davlat byudjet muassasasining «Elton tabiat bog'i» foto arxivi

ko'pincha yosh avlod bo'lib, ular biosfera rezervati chegaralarida muntazam uchraydi va, ehtimol, nisbatan doimiy yashash tarziga ega – 51,4%;

- Juda yirik podalar va katta sayg'oq to'planmalari (>1 000 bosh), apreldan oktabrgacha Qozog'iston hududidan Rossiya hududiga va aksincha uzoq masofali o'tishlarni amalga oshiruvchi podalar, Zavoljening shimoliy qismida ham, biosfera rezervati hududida ham uchraydi – 19,0% (4-rasm).

2-rasm. 2018–2024 yillarda Volgograd Trans-Volga hududida sayg'oqlarning paydo bo'lishi va sonining dinamikasi

3-rasm. Volgograd Trans-Volga mintaqasida 2018-2024 yillar uchun sayg'oq paydo bo'lishining mavsumiy dinamikasi

Sayg'oqlarning ommaviy kirib kelishlari deyarli har yili aprel oxiri – iyun oylarida, ya'ni bolalashdan oldin yoki darhol keyin, asosan kunduzgi vaqtda qayd etiladi. Biroq, ko'pchilik sayg'oqlar odatda keyingi bir necha kun ichida G'arbiy Qozog'iston hududiga qaytib ketadi. Eng katta kirib kelishlar quyidagicha kuzatilgan:

- Trans-Volga mintaqasining shimoliy qismida – 2019 yil aprel o'rtalarida va 2020 yil may oyi boshida 20 dan 30 minggaacha;
- Trans-Volga viloyatining janubi-sharqiy qismida (BR hududida) – 2020 yil iyun o'rtalarida taxminan 5 ming bosh va 2023 yil may oyining oxirida 40 ming boshdan ortiq.

Butun yoz fasllari davomida urg'ochilar va yoshlar o'rtasida muntazam ravishda uchrashishlariga qaramay, tadqiqot hududida bolalashning tasdiqlangan holatlari topilmadi. Bu G'arbiy Qozog'istondagi Ural populyatsiyasining asosiy qismidagi asosiy bolalash joylarining joylashishini ko'rsatadi. Biroq, populyatsiyaning tez o'sishini hisobga olsak, Volgograd Trans-Volga mintaqasida sayg'oqning tug'ilish ehtimoli ancha yuqori.

Fazoviy joylashtirish

Vaziyatning kartografik tahlili shuni ko'rsatadiki (5-rasm) sayg'oq migratsiyasi asosan Qozog'iston Respublikasi bilan chegaradosh Pallasovskiy tumanida sodir bo'ladi, Rossiya hududiga o'rtacha

15–20 km gacha kirib borish chuqurligi. Shu bilan birga, hayvonlarning individual uchrashuvlari chegaradan 60-70 km masofada, Staropoltavskiy va Bikovskiy shahar tumanlarida qayd etilgan.

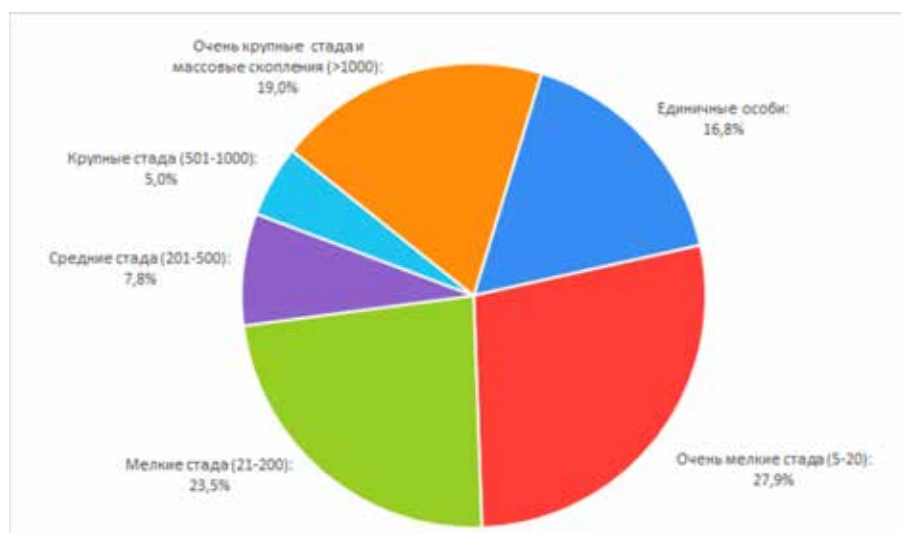
Aniqlanishicha, sayg'oqlar yil davomida Volgograd Zavoljyesi hududidan turlicha foydalanadi. Agar mintaqaning shimolida – Staropoltav tumani va Pallasov tumanining shimoliy qismida sayg'oqlar asosan aprel oxiri – iyun oylarida, bahorgi ommaviy migratsiya davrida, chegara hududlarida uchrasa, biosfera rezervati (BR) hududida turli kattalikdagi podalar deyarli butun yil davomida muntazam qayd etiladi. Bundan tashqari, migratsion va doimiy yashovchi sayg'oq podalarining uchrashuv chastotasi aynan BR hududida ancha yuqori (65,9%). Bu sayg'oqlar uchun yirik dasht-cho'l yaylovlari va suv manbalarining mavjudligi, shuningdek, katta ekin maydonlari, to'siqlar va antropogen ta'sirning yo'qligi bilan izohlanadi (2-jadval).

Sayg'oqlar eng ko'p uchraydigan joylar quyidagilardan iborat:

- Zavoljening shimoliy qismi: Kulikov posyolkasi va Savinka qishlog'i (23 uchrashuv, ya'ni umumiy uchrashuvlarning 13%), Liman va Serogod posyolkalari (15 uchrashuv, yoki 8,5%);

1-jadval. Volgograd Trans-Volga hududida sayg'oqlar sonini Ural populyatsiyasining umumiy soni bilan taqqoslash

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024 (tugallanmagan)
Volgograd Trans-Volga mintaqasida uchraydigan sayg'oqlar soni, ming bosh	8,100	45,200	71,400	5,100	14,900	123,500	34,500
Qozog'istondagi Ural aholisi soni, ming bosh	135,000	217,000	381,000	545,000	801,000	1,500,000	1,620,000
Volgograd Trans-Volga hududida migratsiya qiluvchi populyatsiyaning ulushi, %	8.7	20.8	18.9	0.9	1.9	8.2	2.1

4-rasm. 2018-2024 yillar davomida Volgograd Trans-Volga hududida turli o'lchamdagi podalar paydo bo'lishi

- Zavoljening janubi-sharqiy qismi, «Elton ko'li» biosfera rezervati hududi: Ulagan shahri atrofida (26 uchrashuv, yoki 14,5%), Karabidayevka posyolkasi va Sherkesch chorvachilik punkti (26 uchrashuv, yoki 14,7%), Baykadan chorvachilik punkti (18 uchrashuv, yoki 10,2%).

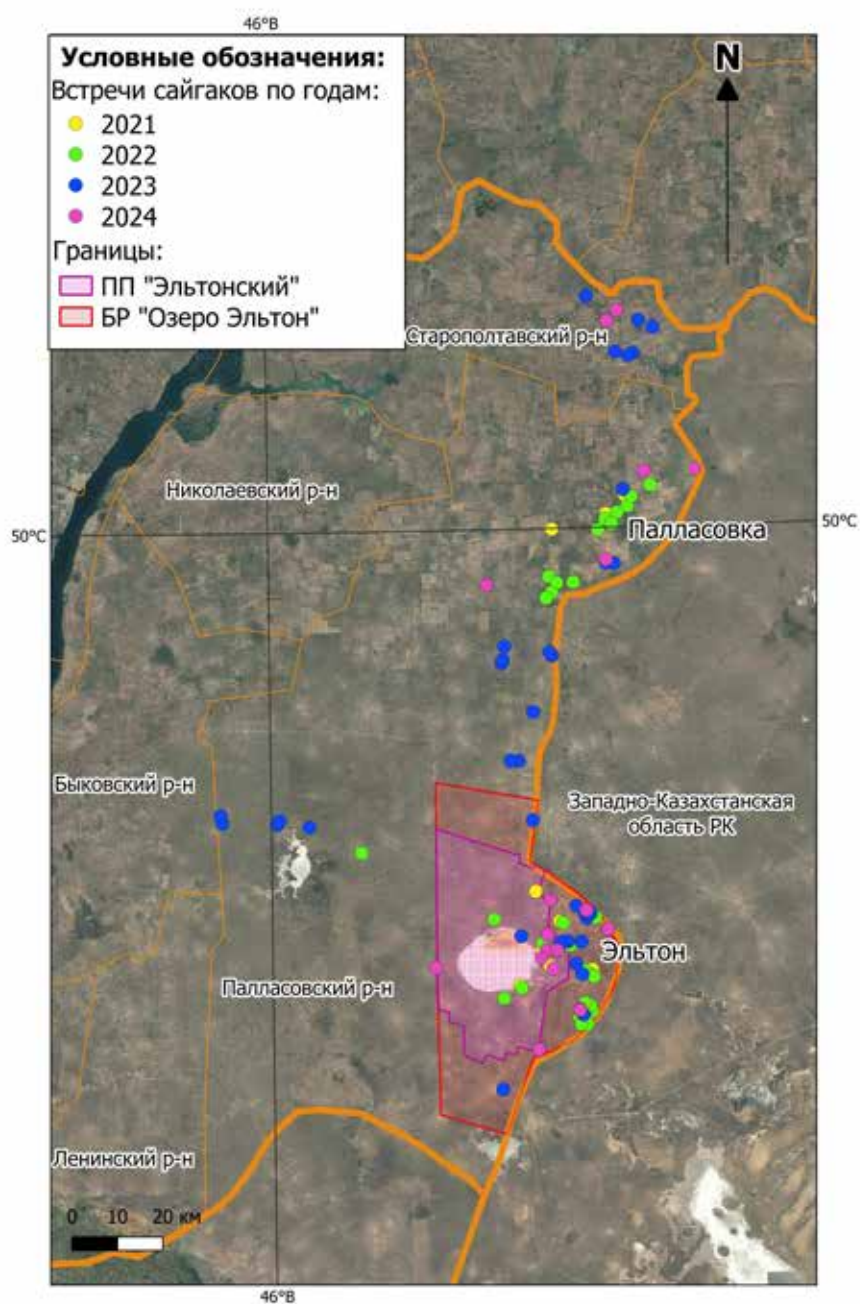
bevosita «Elton» tabiat bog'i chegaralarida, bu esa ushbu qo'riqlanadigan hududning sayg'oqlarni saqlashdagi muhim ahamiyatini tasdiqlaydi.

¹ M.V. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universitetining geografiya fakulteti, Moskva
² «Elton ko'li» biosfera rezervati – Volgoda viloyati davlat byudjeti muassasasi «Elton tabiat bog'i», aholi punkti. Elton, Pallasov tumani, Volgograd viloyati
³ Biosfera rezervati «Volga-Axtuba suv toshqini» tabiiy bog'i, aholi punkti. O'rta Axtuba tumani, Volgograd viloyati
 * Muallif: kalioujnaia@yandex.ru

Kuzatuvlar davomida sayg'oqlar Elton ko'lining eng yaqin suv to'planish joyida ham qayd etilgan (14 uchrashuv, yoki 7,8%), ya'ni

2-jadval. Volgograd Zavoljyesidagi sayg'oqlar uchrashuv chastotasi va podalar kattaligi (tumanlar bo'yicha)

Tuman va hududlar	Uchrashuvlar soni			Tur miqdori		Uchrashuvlarning mavsumiyligi
	Miqdor	Umumiy ulush, %	Shundan yirik podalar va ommaviy to'planishlar	Min	Maks	
Pallasov tumanining shimoliy qismi	49	27.4	18	1	30,000	Har yili, aprel oxiri – iyun; 2023-yilda ham yanvar–mart
Pallasov tumanining janubiy qismi, «Elton ko'li» BR hududida	118	65.9	16	1	40,000	Har yili, yil davomida, maksimal – iyun-iyul
Staropoltav tuman	9	5.0	3	1	15,000	May 2020, may–sentyabr 2023
Bykov tuman	3	1.7	–	1	1	May 2023

5-rasm. 2022–2024 yillarda sayg'oqlarning uchrashuv joylari «Elton ko'li» biosfera rezervati hududida va unga tutash Volgograd Zavoljyesi hududlarida

Yangi nashrlar jamlanmasi

Kashinina N.V., Lushchekina A.A., Sorokin P.A., Tarasyan K.K., Kholodova M.V. 2023. The modern state of the European saiga population (*Saiga tatarica tatarica*): mtDNA, DRB3 MHC gene, and microsatellite diversity. Integrative Zoology 00, 1–16. doi.org/10.1111/1749-4877.12700.

Hanski, E., Khanyari, M., Li, J., Bates, K.A., Zuther, S., Maiden, M. C. J., Kock, R., & Knowles, S. C. L. 2023. Gut microbiota of the critically endangered Saiga antelope across two wild populations in a year without mass mortality. Scientific Reports 13: 17236, doi.org/10.1038/s41598-023-44393-z.

Serikbayeva T., Akimzhanova D. Sh., Iskakovab Zh. A., Karagoishinc Zh., Akoyevd M.T., Dauletaliyev T.N. and Baitanayev O.A. 2023. Saiga (*Saiga tatarica*) conservation strategy in Kazakhstan. Brazilian Journal of Biology 83, e275397. <https://doi.org/10.1590/1519-6984.275397>, doi.org/10.1590/1519-6984.275397.

Abdybekova A.M., Zhaksylykova A.A., Kushaliyev K.Z., Kidiraliyev E.Z., Kozhayeva A.R., Kuzhebayaeva U.Z., Grachev A., Shevtsov A., Budke, C.M. 2023. A survey of the parasites of Ural saiga antelopes and Turkmenian kulans of Kazakhstan. International Journal for Parasitology. Parasites and Wildlife, 21, 232-236, doi.org/10.1016/j.ijppaw.2023.06.006.

Alikhanova S., Milner-Gulland E.J., Bull J.W. 2024. Exploring the human-nature nexus towards effective nature-based solutions: the Aral Sea case. Land Use Policy, Volume 139, 107073, doi.org/10.1016/j.landusepol.2024.107073.

Begilov, T., Grachev, Y. Eszhanov, B. 2024. A study into the current state of Saiga tatarica L. populations with the use of retrospective data, Acta Scientiarum. Animal Sciences, 46, e68717, 2, doi.org/10.4025/actascianimsci.v46i1.68717.

Begilov, T., Grachev, ., Eszhanov, B., Sarsenova, B. 2024. Features of keeping saiga young in the nursery. Experimental Biology, 100, 84-94, doi.org/10.26577/bb.2024.v100.i3.07.

Myrzabayev, A., Ibraibekov, Zh., Bodeev, M., Britko, V., Yelshina, K., Tilla, Zh., Gongalsky, K. 2024. The current state of the saiga (*Saiga tatarica* L.) population in Betpak-Dala (Kazakhstan). Acta Scientiarum. Animal Sciences, 46, e69380, doi.org/10.4025/actascianimsci.v46i1.69380.

Chimeddorj, B., Bayartogtokh, B., Mallon D., Buuveibaatar, B., Bayandonoi, G., Ochirjav, M., Erdenebaatar, S., Gombobaatar, S. 2024. Ecology and conservation of the endangered Mongolian saiga (*Saiga tatarica mongolica*). Mong. Mongolian Journal of Biological Sciences, 22, 21-32, researchgate.net/publication/387106157_Ecology_and_conservation_of_the_endangered_Mongolian_saiga_Saiga_tatarica_mongolica_Mong.

Chimeddorj B., Buuveibaatar, B., Galsandorj, N., Dolgorjav, S., Myanganbuu, N., Bayandonoi, G., Gombobaatar, S. 2024. From isolation to integration: assessing habitat connectivity of the endangered saiga antelope in Mongolia. Mammalian Biology, 104, 221-229, doi.org/10.1007/s42991-023-00391-2.

Sayg'olni qutqarish ularning hayoti mazmuni

Bizning yangi qahramonimiz – Aygul Fazilova, O'zbekistonning Nukus shahridagi 46-sonli (Progress) umumta'lim maktabining o'quv-tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari. Aygul ko'p yillar davomida sayg'olni himoya qilish bo'yicha ma'rifiy faoliyatga faol jalb qilingan. Universitetni tamomlaganidan so'ng, yosh Aygul O'zbekistonning shimoliy-g'arbiy qismidagi olis qishloq maktabida ingliz tili o'qituvchisi bo'lib ishlagan. Sayg'oqlar ushbu qishloq yaqinida yashagan bo'lsa-da, mahalliy aholi ularni asrashga unchalik qiziqmagan. Aygul esa maktab o'quvchilari va ularning ota-onalari orasida ekologik ma'rifiy ishlarni yuritishni o'z zimmasiga oldi. Turmush o'rtog'i Qoblan bilan birgalikda ular sayg'oq madhiyasini yaratdilar, u an'anaviy ravishda har yili «Sayg'oq kuni» tadbirlarida maktab o'quvchilari tomonidan ijro etiladi. Bugungi kunda Aygul Qoraqalpog'istonning yetakchi maktablaridan birida muvaffaqiyatli faoliyat yuritib, sayg'olni asrashga bag'ishlangan tadbirlarni tashkil etishda yordam beradi. U tobora ko'proq bolalarni ushbu kamyob turni va dasht ekotizimlarini saqlab qolish yo'lida faol ishtirok etishga ilhomlantirmoqda.

Muharrir: Yovvoyi tabiatga birinchi marta qachon qiziqqansiz?

Aygul Fazilova: Maktab davridayoq yovvoyi tabiat meni o'ziga rom etgan edi. Esimda, kun bo'yi tabiat haqidagi ko'rsatuvlarni tomosha qilishim mumkin edi. Ayniqsa, Nikolay Drozdov bilan «Hayvonot olamida»

dasturini juda yaxshi ko'rardim.

Muharrir: Sayg'oqlarga birinchi marta qachon qiziqqansiz?

AF: Bu 2012-yilda bo'lgan edi. Men o'sha paytda Qungrad tumani, Qoraqalpaqiya qishlog'idagi 26-maktabda o'qituvchi bo'lib

ishlardim. Aynan shu yerda Sayg'olni saqlash alyansi vakillari – Aleksandr YYesipov va Yelena Bykovalar bilan birinchi marta tanishdim. Ushbu tanishuv bizning oddiy kundalik hayotimizni o'zgartirdi. Biz sayg'oqlar va ularning yurtimiz dashtlaridagi roli haqida ko'proq ma'lumot olish imkoniga ega bo'ldik.

Muharrir: Siz qachon sayg'olni o'rganish va himoya qilishni boshladingiz?

AF: 2012 yildan beri biz sayg'oqlar va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan tadbirlarda faol ishtirok etib kelamiz va har yili maktabimizda ushbu hayvonni muhofaza qilishni targ'ib qilish maqsadida «Sayg'oq kunini» o'tkazamiz.

Muharrir: Ishingizdagi asosiy qiyinchiliklar qanday?

AF: Tabiatni muhofaza qilish yo'lidagi asosiy muammolardan biri, mening fikrimcha, Qoraqalpog'istonning olis hududlarida yashovchi keksa avlod vakillari orasida saqlanib qolgan eskirgan stereotiplardir. Masalan, sayg'oq ovini olaylik. Ayrim qishloqning yoshi katta aholisi sayg'oqlar qadimdan ov qilib kelingan hayvon bo'lgani sababli, bugungi kunda ham bu tabiiy hol deb hisoblaydi.

Aygul hamkasblari bilan Qalmog'istondagi ekologiya o'qituvchilari uchun yozgi akademiyada, 2018 yil. SCA surati

Aygul Sayg'οq elchilarining xalqaro guruhi bilan Progress maktabida «Sayg'οq kuni»ni nishonlash paytida, Nukus, 2018. Aleksandr Yesipov surati

Bu stereotiplarni yengish uchun ta'lim va madaniy almashinuv orqali inson hayotida tabiatga nisbatan yanada obyektiv va hurmatli munosabat shakllantirishimiz mumkin.

Muharrir: Ishingizning nimasi sizga ko'proq yoqadi?

AF: Bolalar bilan ishlash. Ular – yurtimiz kelajagi, va ularning to'g'ri tarbiyalanishi bizning yorqin kelajagimizni belgilaydi. Jamiyatimizda bolalarning o'рни beqiyosdir. Pok qalbli, dunyoga beg'ubor nigoh bilan qaraydigan bu kichik insonlar ulkan salohiyatga ega. Ular – bizning umidlarimiz va orzularimiz, ularning quvonchli tabassumi va porlab turgan ko'zlarida yashiringan kelajakdir. Biz ularning timsolida o'zimizni ko'ramiz, lekin shu bilan birga, ular biz hech qachon erisha olmagan yuksakliklarga chiqish imkoniga ega. Bolalarni tarbiyalash ulkan mas'uliyat va cheksiz muhabbat talab qiladi. Biz ularga mehr-shafqat, adolat, halollik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarni singdirishimiz kerak. Ammo ularning o'zini erkin ifoda etishi va noyob qobiliyatlarini

rivojlantirish imkoniyatini taqdim etish ham shunchalik muhimdir. Bolalar o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishlari va jamiyatga foyda keltirishlari uchun ularga doimiy qo'llab-quvvatlash va ilhom berish zarur. Bugungi dunyo mislsiz tezlik bilan o'zgarib bormoqda, va bolalar o'z otanalari duch kelmagan muammolar bilan yuzlashishlariga to'g'ri keladi. Shu sababli, ularni kelajakka tayyorlash, ularda tanqidiy fikrlash, moslashuvchanlik va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish nihoyatda muhimdir. Ta'lim shunchaki bilim berish jarayoni emas, balki mukammal, har tomonlama rivojlangan shaxslarni tarbiyalash vositasi bo'lishi kerak.

Muharrir: Sayg'οqni saqlab qolishning istiqbollari qanday? Bu turning omon qolishiga yordam berish uchun birinchi navbatda nima qilish kerak?

AF: Menimcha, so'nggi yillarda sayg'οqni saqlash istiqbollari oshdi, chunki sayg'οqni muhofaza qilish bo'yicha aholi o'rtasida keng ko'lamlı ishlar olib borildi va olib borilmoqda. Ushbu turni saqlab qolish uchun brakonerlikka qarshi kurashish,

sayg'οqning mintaqa tabiatidagi o'рни haqida aholi o'rtasida ma'rifiy tadbirlar o'tkazish zarur.

Muharrir: Atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida qancha vaqt ishlaysiz? Yillar davomida nima o'zgardi va bu sohada hozirgi tendentsiyalar qanday?

AF: Men taxminan 12 yildan beri ishlayman... So'nggi yillarda zamonaviy texnologiyalar ekologik muammolarni hal qilish va barqaror rivojlanishni ilgari surishda asosiy rol o'ynay boshladi. Ilg'or innovatsiyalar atrof-muhitni muhofaza qilish va resurslardan samarali foydalanish yondashuvlarini shakllantirishda davom etmoqda. Texnologiyalar ekologik muammolarni hal qilish va barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Qayta tiklanuvchi energiya, aqlli elektr tarmoqlari, atrof-muhit monitoringi texnologiyalari, aqlli shaharlar va biotexnologiyalar – bularning barchasi atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish va yanada barqaror kelajak yaratishga yordam beradi. 2024-yilda ilg'or texnologiyalar ekologiya va barqarorlikka bo'lgan yondashuvimizni o'zgartirishda davom etib, global muammolarga yangi yechimlarni taklif qilmoqda.

Bizning yo‘qotganlarimiz

2024-yil 9-may kuni buyuk olim, sutemizuvchilar bo‘yicha yetuk mutaxassis Yuriy Aleksandrovich Grachev vafot etdi. Bu ilm-fan, shuningdek, Yuriy Aleksandrovich bilan uchrashish baxtiga muassar bo‘lgan ko‘plab do‘stlari va hamkasblari uchun katta yo‘qotishdir. Yuriy Grachev butun dunyoda Qozog‘iston hayvonot dunyosi bo‘yicha mutaxassis sifatida tanilgan. U saqlanishi yo‘lida katta hissa qo‘shgan turlar ro‘yxatida sayg‘oq ham alohida o‘rin tutadi. Yuriy Aleksandrovich ushbu turning o‘rganilishi va muhofazasiga bag‘ishlangan ko‘plab loyihalarda faol ishtirok etgan. Sayg‘oqni saqlash alyansi tashkil etilgan kundan boshlab u uning ijroiya qo‘mitasi a‘zosi bo‘lib kelgan hamda Qozog‘iston nomidan Saiga News byulletenining tahririyat hay‘atida faoliyat yuritgan. Bugun biz bu ulug‘ olim va ajoyib inson xotirasiga hurmat bajo keltirishni istaymiz.

Yuriy Aleksandrovich Grachev 1939-yil 11-dekabrda Gorkiy viloyati, Liskov tumani, Vladimirovka qishlog‘ida dehqon oilasida tug‘ilgan. 1962-yilda o‘rta maktabni tamomlagach va harbiy xizmatni o‘tagach, u Qozog‘istonga ko‘chib o‘tdi. Dastlab Balxash ondatra xo‘jaligida ovchi sifatida ishlagan, keyin esa Qozog‘iston Respublikasi Zoologiya institutida faoliyatini boshlagan. U yerda laborant va kichik ilmiy xodim lavozimlarida ish

boshlagan. Bu bilan bir qatorda, Grachev Abay nomidagi Qozog‘iston pedagogika institutining Tabiiy fanlar fakultetida «Biologiya» mutaxassisligi bo‘yicha tahsil olgan. 1972-yilda u «Qozog‘istonning tasma va orol qarag‘ayzorlari hududidagi teleutka olmaxoni» mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qilgan. Shundan so‘ng, bir necha yil davomida Qozog‘iston va Rossiya qo‘riqxonalarda ishlagan. 1986-yilda

Grachev yana Qozog‘iston Respublikasi Zoologiya institutiga qaytib kelgan va u yerda ko‘p yillar ilmiy faoliyatini davom ettirgan.

Sutemizuvchilar doimo Yuriy Aleksandrovichning asosiy qiziqishi bo‘lib kelgan. Olmaxondan tashqari, eng sevimli tadqiqot ob‘yektlari ayiq va qor qoplonlari edi. 1990-yillarda U ishlagan Teriologiya laboratoriyasi sayg‘oq bo‘yicha xalqaro loyihalarda faol ishtirok eta boshladi va Yuriy Aleksandrovich o‘zining bor kuch-g‘ayrati va tirishqoqligi bilan bu loyihani ham o‘z zimmasiga oldi. Bu davrda u «Sayg‘oq» tarmoq dasturini yozdi va Qozog‘iston Respublikasi hukumatiga taqdim etdi va 20 yil o‘tgach, u «Sayg‘oq populyatsiyasiga chiziqli infratuzilmani qurishning ta‘sirini baholash va Qozog‘istonda hayvonlar va ularning ekotizimlariga zararni kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish» loyihasining asosiy g‘oyaviy ilhomlantiruvchisi va rahbari bo‘ldi. Yuriy Aleksandrovich ko‘p yillar davomida sayg‘oq muammolari bilan bog‘liq barcha tadbirlarda faol ishtirok etib, ushbu noyob turni saqlash va undan oqilona foydalanish masalalarini hal qilishga harakat qildi. Turli yillarda Rossiya, Mo‘g‘uliston, O‘zbekiston, Qozog‘istonda o‘tkazilgan Sayg‘oqni saqlash Alyansi seminar va yig‘ilishlarida, sayg‘oqni saqlash, tiklash va barqaror foydalanish bo‘yicha o‘zaro anglashuv memorandumini imzolagan

Yuriy Aleksandrovich Aqsu-Jabag‘li (G‘arbiy Tyan-Shan) dala ekspeditsiyasi paytida, 2003 yil; Qozog‘iston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi Zoologiya instituti arxividan olingan surat

Qozog'iston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi Zoologiya instituti xodimlari bilan. Fotosurat Qozog'iston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi Zoologiya instituti arxividan

mamlakatlarning uchrashuvlarida bir necha bor qatnashgan va xalqaro konferensiyalarda ushbu mavzu bo'yicha ma'ruzalar bilan qatnashgan.

Yuriy Aleksandrovich tajribali dala tadqiqotchisi bo'lib, Qozog'istonning tog'li, dasht va cho'l hududlarini mukammal bilgan. U bilan birga tog'larga chiqqan yosh tadqiqotchilar hatto uning 70 yoshida ham chidamlilik borasida unga tenglasha

olmaganlar. Yozda ham, qishda ham – yengil qadam, joyni mukammal bilish va hayvonlar odatlaridan xabardorlik – bularning barchasi uni haqiqiy mutaxassis sifatida ajratib turardi. Uzoq umr ko'rganiga qaramay, Yuriy Aleksandrovich har doim tetik va bardam edi. U hatto keksa yoshida ham sayg'oq populyatsiyasining aereovizual monitoringida faol ishtirok etishda davom etdi. Uning ekspeditsiyalari nafaqat Qozog'istonning ulkan hududlarini,

balki yaqin va uzoq xorij mamlakatlarini ham qamrab olgan. Yuriy Aleksandrovich hatto Afrikada ham ilmiy tadqiqotlar olib borishga muvaffaq bo'lgan!

Grachev ilmiy ishlari natijalarini muntazam ravishda e'lon qilib kelgan. Zoologiya institutidagi faoliyati davomida u 200 dan ortiq ilmiy maqolalar va tadqiqotlar chop etgan. Yuriy Aleksandrovichning maqolalari «Qozog'iston sutemizuvchilari» (1977, 1981, 1982), Qozog'iston Qizil kitobi (1978, 1991, 1996, 2010, shuningdek, 2024-yilda chop etilishi rejalashtirilgan yangi nashr), «Qozog'iston SSR hayvonot olami genetik fondi kitobi» (1989), «Ayiqlar» (1993), «Sayg'oq» (1998), «Aksu-Jabag'li qo'riqxonasining biologik xilma-xillik monitoringi» (2002), «Qozog'istonning asosiy ovchilik turlari hisobini yuritish usullari» (2003) va «Kolsay Ko'llari milliy bog'ining sutemizuvchilari» (2017) kabi ilmiy to'plam va monografiyalarga kiritilgan. Yuriy Grachev 25 dan ortiq ittifoq miqyosidagi va xalqaro ilmiy konferensiyalar hamda simpoziumlarda ishtirok etgan. U Nature (2003), Biological Conservation (2010), Sustainability (2022) kabi yetakchi ilmiy jurnallarda maqolalar chop etgan. U Saiga News byulletenida Qozog'istondagi sayg'oq populyatsiyasining monitoring natijalari va holati haqida doimiy ravishda materiallar tayyorlagan va ko'p yillar davomida professor Amankul Bekenov bilan birgalikda nashrning doimiy muharriri bo'lgan. So'nggi o'n yil davomida Yuriy Aleksandrovich Rossiya Fanlar akademiyasining Teriologiya jamiyati Qozog'iston bo'limi va Sayg'oqni saqlash alyansi a'zosi bo'lib faoliyat yuritgan.

Yuriy Grachev hamkasblari bilan Sayg'oqni saqlash alyansi ijroiya qo'mitasi yig'ilishida, Olmaota, 2008 yil. Aleksandr Yesipov/SCA surati

Yuriy Aleksandrovich o'z bilimlarini yoshlar bilan shaxsiy suhbatlarda ham, ilmiy-ommabop nashrlarda ham bajonidil baham ko'rdi. 2004 yilda Marathon Production (Parij, Fransiya) kinokompaniyasi tomonidan «Aline va sayg'oqlar» hujjatli filmini suratga olishda ishtirok etgan. Film 2005-yil mart oyida Fransiyaning Albert

Yuriy Aleksandrovich sayg'oqni saqlash bo'yicha CMS Memorandumining bajarilishi bo'yicha SoR paytida. Toshkent, 2015 yil.
Aleksandr YYesipov/SCA surati

shahrida bo'lib o'tgan 15-Xalqaro hayvonlar filmlari festivaliga ishtirok etdi va u yerda Prix de la Publique mukofotiga sazovor bo'ldi.

Yuriy Grachevning xizmatlari yuksak darajada e'tirof etilgan. U ilmiy va tashkiliy faoliyati uchun turli vazirlik va idoralar tomonidan faxriy yorliqlar bilan taqdirlangan, shuningdek, 1988-yilda Moskva Tabiatshunoslik Jamiyati laureati unvoniga sazovor bo'lgan va 2019-yilda «Mehnat faxriysi» medali bilan mukofotlangan.

Yuriy Aleksandrovich mehnatsevarligi, maqsadga intiluvchanligi va favqulodda samimiyligi bilan ajralib turardi, bu esa Zoologiya instituti jamoasining chuqur hurmat va e'tirofiga sabab bo'ldi.

Qozog'iston bu buyuk olimning vafoti bilan og'ir yo'qotishga uchradi. Uning shogirdlari ishini davom ettirayotgan bo'lsalar ham, uning g'oyalari, bilimi va tajribasi yetishmaydi...

*Marina Chirikova,
Zoologiya instituti, Qozog'istonn*

Yuriy Grachev mening qalbimda alohida o'rin egallaydi, chunki u men 1993-yil may oyida birinchi marta Qozog'istonga kelganimda birga ishlagan ilk inson edi. Men Zoologiya institutiga qo'lda yozilgan xat yuborib, ularni ziyorat qilish va sayg'oq populyatsiyasi modelini ishlab chiqish bo'yicha hamkorlikni boshlash istagimni bildirgan edim. O'sha paytda G'arb olimlaridan hech kim Zoologiya instituti bilan ishlamayotgan edi, shuning uchun uning va institut direktori professor Amankul Bekenovning (Saiga News 26-ga qarang) meni ochiq qo'l bilan qabul qilgani haqiqatan ham olijanoblik namunasi edi. Yuriy nihoyatda bilimli, mehribon va mehmondo'st inson edi. Aynan uning samimiyligi va qo'llab-quvvatlashi sababli men 30 yil o'tgach hamon sayg'oqlar bilan ishlashni davom ettiryapman. U hatto meni sayg'oqlar bilan tanishtirish uchun qisqa ekspeditsiya ham tashkil qilgan edi. Men bu safarni juda aniq eslayman: biz uch kun davomida Olmota shahridan shimolga, Betpakdala populyatsiyasining yuragiga qarab yo'l oldik. Sayg'oq podalarini izlar ekanmiz, yo'lda yurtalar yonida to'xtab, yo'nalish haqida so'rar edik – va bu tasodifan tushlik vaqtiga to'g'ri kelardi! Nihoyat, quyosh botayotganida

yo'lda chang-to'zon ichida birinchi marta hayotimda sayg'oq bolasi bilan uchrashdim. Bu haqiqatan ham mo'jizaviy lahza edi. Men o'sha paytda sobiq Sovet Ittifoqining ko'plab ilmiy muassasalari pul va tajribaga ega bo'lmagan yosh ingliz olimasini bu qadar hurmat va mehr bilan qabul qilgan bo'lardi, deb o'ylamayman. Yuriy ajoyib va sahiy inson edi. U o'zining daladagi boy tajribasi va ilmiy ma'lumotlarini men va talabalarim bilan baham ko'rib, sayg'oqlarning ekologiyasi bo'yicha turli mavzularda birgalikda ilmiy maqolalar chop etishimizga yordam bergan. U talabalarim ishtirokida dala ekspeditsiyalarini boshqarib, sayg'oqlarning parazitlari va kasalliklari, hayot sikli, reproduktiv biologiyasi hamda yem resurslaridan foydalanishini o'rganishimizga ko'maklashgan. U haqiqiy tabiatshunos va juda puxta olim bo'lib, har bir mayda detaldagi tafsilotga katta e'tibor qaratardi. Yuriy nihoyatda zukko va sabrli inson edi – bizning qo'rqqoq holda rus tilida gapirishga bo'lgan urinishlarimizga ham, daladagi ko'nikmalarimizdagi kamchiliklarga ham bag'rikenglik bilan yondashardi.

Men bizning hamkorligimiz boshida bo'lib o'tgan bir suhbatni aniq eslayman. Biz dashtdagi UAZ yuk mashinasining orqa o'rindig'ida o'tirib, men olib kelgan skotchni bir-birimizga uzatar edik (aytish kerakki, skotch aroqdan kuchsizroq). Til to'sig'iga qaramay, umumiy mavzular topishga harakat qilardik. Biz Valter Skott, Londondagi smog va ishlayotgan turli xil hayvonlarning lotincha nomlari haqida suhbatlashdik. Men o'zimni juda noqulay his qilardim, chunki Valter Skott haqida deyarli hech narsa bilmasdim va Yuriy Aleksandrovichga qaraganda hayvonlarning lotincha nomlarini ancha kam bilardim. Biroq, Londonda endi smog yo'qligini tasdiqlashga muvaffaq bo'ldim. Yuriy, shuningdek, Sayg'oqni saqlash alyansining fidoyi va ilhomlantiruvchi asoschilaridan biri edi. Uning g'oyalari tashkilot shakllanishiga katta hissa qo'shdi. U Saiga News tahririyat hay'ati

a'zosi sifatida ishlagan va bizning uchrashuvlarimizda har doim chuqur o'ylangan fikrlarini bildirgan, ayniqsa, bizning ishimiz mustahkam ilmiy asosga tayanishini ta'minlashga e'tibor qaratgan. Yuriy diqqat markazida bo'lishni yoqtiradigan inson emas edi, juda kamtar va vazmin edi. Ammo u gapirganda, xoh ommaviy chiqishlarda, xoh shaxsiy suhbatlarda bo'lsin, uning so'zlarini tinglash har doim qimmatli edi. U o'zini shahardan ko'ra dalada ancha qulay his qilardi va ko'pchilik uning yoshida nafaqaga chiqqan bo'lsa-da, u ekspeditsiyalarni boshqarishda davom etdi. Men uni chin do'stim deb bilganman va uni juda sog'inaman.

*E.J. Milner-Gulland,
Oksford universiteti,
Sayg'oqni saqlash Alyansi,
Buyuk Britaniya*

Yuriy Aleksandrovichning vafoti haqidagi xabar biz uchun katta yo'qotish ekanligini chuqur anglashga sabab bo'ldi. Biz nafaqat do'stimiz va hamkasbimizni, balki hayotining katta qismini sayg'oqni o'rganishga bag'ishlagan mutaxassisni yo'qotdik. Uning betakror ilmiy ishlari biz uchun muhim ma'lumot manbai bo'libgina qolmay, bu noyob antilopani yanada chuqurroq o'rganishga ilhomlantirgan. Bizning shaxsiy tanishuvimiz 2000-yillarning boshida sodir bo'ldi. O'sha paytda turli mamlakatlardan kelgan mutaxassislar xalqaro va multidisiplinar loyiha doirasida Qozog'iston, Rossiya va O'zbekiston hududlarida sayg'oqni o'rganish ishlarini boshlagan edi. Aynan shu loyiha bizning yaqin hamkorligimizning boshlang'ich nuqtasi bo'ldi. Keyinchalik biz ko'p marotaba uchrashib, uning dala kuzatuvlari haqidagi qiziqarli hikoyalarni tinglash baxtiga muyassar bo'ldik. Yuriy Aleksandrovich bilan muloqot qilish har doim zavqli va o'zgacha ilhomlantiruvchi tajriba edi. U Sayg'oqni saqlash alyansi asoschilaridan biri bo'lib, keyinchalik bu noyob va hammamiz sevgan tur ustida xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirish va mustahkamlashga katta hissa qo'shdi.

Biz Yuriy Aleksandrovichning vafoti munosabati bilan chuqur qayg'udamiz. Uning yaqinlari va oila a'zolariga hamdardlik va dalda so'zlarini izhor etar ekanmiz, bu yo'qotishning nafaqat butun dunyo zoologiya hamjamiyati, balki ayniqsa, «sayg'oqchilar» uchun ham nihoyatda katta ekanligini yana va yana ta'kidlashni istaymiz.

*Anna Lushchekina,
Sayg'oqni saqlash Alyasi, Rossiya
Valeriy Neronov va Tatyana Karimova,
A. N. Severtsov nomidagi RFA Ekologiya
va evolyutsiya muammolari instituti*

Bugun biz Yuriy Aleksandrovich Grachevni yodga olamiz – u har birimizning hayotimizda yorqin iz qoldirgan inson edi. Uning mukammallikka intilishi, mayda detallarga e'tibori va nostandart yechimlarni topish mahorati Yuriy Aleksandrovichni haqiqatan ham beqiyos mutaxassisga aylantirgan. Biz unga yillar davomida birga ishlash imkoniyati, doimiy qo'llab-quvvatlashi va dono maslahatlari uchun minnatdorlik bildiramiz. Ruhingiz shod bo'lsin, Yuriy Aleksandrovich. Siz haqingizdagi xotiralar doimo yuraklarimizni ilqlik bilan to'ldirib turadi.

*Yuriy Arilov,
Qalmoq davlat universiteti,
Sayg'oqni saqlash alyansi, Rossiya*

Yuriy Aleksandrovich «Olmaota zoologlari klani» vakili sifatida bizning xotiramizda abadiy qoladi. Biz uni aqlli inson, har doim maslahat so'rab murojaat qilishingiz mumkin bo'lgan yoqimli suhbatdosh sifatida eslaymiz. Biz u va mintaqadagi sayg'oq bo'yicha yetakchi mutaxassis prof. Amankul Bekenovich Bekenov, O'zbekiston sayg'oqning reproduktiv biologiyasini o'rganish bo'yicha loyihaga taklif qilinganida tanishganmiz. Hayotimizdagi birinchi «sayg'oq» loyihasining tashabbuskori prof. E. J. Milner-Gulland va biz «sayg'oqchilari»ning yaxshi muvofiqlashtirilgan, ahil jamoasiga qo'shib, o'sha paytda ov hayvonlarining

keng tarqalgan va ko'p sonli vakili hisoblangan ushbu turni o'rganish muammosiga tom ma'noda kirishdik. O'sha bizning hayotimizdagi ilk «sayg'oq loyihasi»ning tashabbuskori professor E.J. Milner-Gulland edi. Biz ilgari shakllangan, o'zaro jipslashgan «sayg'oqchilar» jamoasiga qo'shib, ushbu turni o'rganish muammosiga sho'ng'idik. O'sha paytda sayg'oq hali O'zbekistonda keng tarqalgan va son jihatdan ko'p ov hayvoni sifatida qaralardi. Bu hali sayg'oq uchun eng og'ir davrlar boshlanmagan edi, ammo O'zbekistonda uning sonini hisobga olish zarurati tug'ilgandi. Tabiiyki, biz bu borada katta tajribaga ega bo'lgan qozoq hamkasblarimizga murojaat qildik. Yuriy Aleksandrovich vaqtini cho'zmay, Toshkentga uchib keldi, sayg'oq populyatsiyasini hisoblash bo'yicha tajribasi bilan o'rtoqlashdi va O'zbekiston uchun metodika ishlab chiqishga yordam berdi. Keyinchalik bizning hamkorligimiz muntazam tus oldi. Yuriy Aleksandrovich dala ekspeditsiyalari bo'yicha qiziqarli hikoyalar va unutilmas voqealar xazinasi edi. Bunday tajribali, bilimdon, shu bilan birga, do'stona va samimiy insonni tasavvur qilish qiyin. Ko'p yillar davomida biz Yuriy Aleksandrovich bilan Saiga News byulletenining muharriri sifatida hamkorlik qildik. Uni endi oramizda yo'qligiga ishonish juda qiyin. Biroq, u o'zidan boy ilmiy meros, shogirdlari va muhim loyihalarni qoldirdi. Eng muhimi – Yuriy Aleksandrovich butun bilimini, qalbi va energiyasini bag'ishlagan hayvonlar, jumladan, sayg'oq, omon qoldi va ularning populyatsiyasi tiklanmoqda. Ishonamizki, sayg'oq populyatsiyasining tiklanishini kuzatish Yuriy Aleksandrovich uchun ulkan quvonch va faxr manbai bo'lgan bo'lar edi.

*Aleksandr YYesipov va Yelena Bikova,
Sayg'oqni saqlash Alyansi,
Zoologiya instituti, O'zbekiston*

Minnatdorlik izhori

Sayg'oqni saqlash alyansi faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun pul va vaqt ajratgan barchaga chuqur minnatdorchiligimizni bildiramiz. Bu byulleten nashr etilishini qo'llab-quvvatlagan Yovvoyi tabiatni muhofaza qilish tarmog'iga (WCN), AQSHning Baliqchilik va yovvoyi tabiat xizmatiga (USFWS) alohida minnatdorchilik.

Sayg'oqni saqlash bo'yicha Alyans
saiga-conservation.com

Sayg'oq bo'yicha resurs markazi
saigaresourcecentre.com

Email
mail@saiga-conservation.com

© Saiga Conservation Alliance
2022/2023

Registered charity England
and Wales

Valeriy Maleev surati

